

LA REPÚBLICA DELS PROHOMS I ELS FERMENTS DE LA CONTESTA SOCIAL I INSTITUCIONAL (SEGLES XVIII I XIX)

Olivier Codina i Marc Conesa

07

 RELAT
HISTÒRIC
D'ANDORRA

HISTORIA.AD

ANDORRA DINS L'EUROPA DE LLUÍS XIV

Olivier Codina i Marc Conesa

- 7.1. Un canvi de mirada sobre Andorra
- 7.2. Fer límits a Andorra: la construcció dels territoris parroquials
- 7.3. La Solana d'Andorra
- 7.4. L'afer de la Solana: actors i fites
- 7.5. Guillem Moles
- 7.6. La Solana avui
- 7.7. Les fargues: una indústria siderúrgica moderna
- 7.8. El bosc: mites i realitats
- 7.9. La farga a la catalana: innovació constant i nous procediments
- 7.10. De la riquesa col·lectiva a l'enriquiment dels comuns
- 7.11. Mules, herba i patrimonis
- 7.12. El pes econòmic creixent de la siderúrgia
- 7.13. Finances i diversitat dels ingressos comunals
- 7.14. Les estratègies de la representació política: els síndics, una reforma silenciosa?
- 7.15. Producció i mercats del gra: unes demandes diferenciades
- 7.16. L'aforament dels preus i l'ajuda al poble
- 7.17. Religió i caritat: bases de la cohesió social?
- 7.18. El tabac: contraban i diplomàcia (1730-1806)
- 7.19. Moviments socials i crisi estructural: 1806-1860
- 7.20. La societat tradicional: un ideal tardà confrontat a les fonts modernes
- 7.21. Els impostos i la reacció contra el delme
- 7.22. La casa i l'estereotip de la pobresa
- 7.23. Els canvis recents en les rutines ramaderes
- 7.24. El bosc ramader i la transformació moderna del paisatge d'alta muntanya
- 7.25. El dret col·lectiu i la formació d'un patrimoni cultural rural
- 7.26. Els andorrans sense Andorra: les migracions de la misèria o de mercat (Cuba i Besiers)

7.1. UN CANVI DE MIRADA SOBRE ANDORRA

La Nova Planta i la política espanyola envers Andorra van fer prendre consciència de la necessitat d'afirmar la neutralitat del país com a palanca de la seva sobirania. El relat històric ha estat una de les maneres d'afirmar la singularitat d'Andorra en relació amb els veïns. Una altra ha estat la cartografia. Si la història fa una genealogia selectiva dels fets que van fundar el país, la geografia delimita el territori com a unitat diferenciada i n'identifica els principals llocs simbòlics, marques d'identitat. De fet, els mapes són una altra manera d'escriure Andorra.

Els mapes que representen Andorra mostren una progressiva emancipació del seu territori. En un primer moment s'integren als espais regionals (mapes de Catalunya, el Rosselló, comarca de la Cerdanya). No estan individualitzats, és a dir, no es considera com un territori separat, diferent o sobirà. Els mapes més antics es van imprimir als Països Baixos, formen part de l'inventari del món. Andorra està integrada a Catalunya; el Tractat dels Pirineus va propiciar noves representacions. Per justificar la presa del Rosselló, el Conflent i part de la Cerdanya es van mobilitzar les «fronteres naturals» de la línia de conca hidrogràfica. Els mapes traduïen gràficament la voluntat del vencedor. Al mateix temps, els Pirineus es van convertir en terreny militar. Els mapes dibuixats pels enginyers militars tenien com a objectiu marcar els passos per a les tropes i l'artilleria més que no pas fer un

inventari científic del món. *La Carte des frontières de France et d'Espagne avec tous les ports, passages en Espagne par les monts Pyrénées* de 1642, impresa per Tavernier, el mapa de Duval de 1680 i el de Sanson *Les monts Pyrénées où sont remarqués les passages de France en Espagne* representen Andorra com a vall, però no com un espai separat de les lògiques militars. La primera representació d'Andorra com a entitat diferenciada i ben definida és la d'A. Lhuillier, titulada *Carte de la vallée d'Andorre*, elaborada l'any 1717 i destinada a integrar la *Carte générale des Monts Pyrénées* publicada l'any 1730. Un mapa espanyol dibuixat a efectes fiscals per un cartògraf català, J. Aparici, l'any 1720 també mostra la vall com una entitat separada. Així, aquestes representacions coincidien des de principis del segle XVIII a mostrar l'existència d'una Andorra geogràfica, cosa que va suposar un pas important en el reconeixement de l'Andorra política a partir del segle XVIII. El llenguatge gràfic constitueix un camp de presa de consciència de l'Andorra política i del seu lloc en relació amb els veïns i el món.

7.2. FER LÍMITS A ANDORRA: LA CONSTRUCCIÓ DELS TERRITORIS PARROQUIALS

Si mostrar els límits també significa fer-los valer des del punt de vista de la sobirania, Andorra no va esperar que els estats veïns dibuixessin les seves fronteres. Feia temps que les comunitats andorranes ho feien: per exemple, en el cas de les *lies et passeries*.

Aquests tractats de pau acordaven les delimitacions i el calendari de pastures. El procés de marcatge de límits era també una matèria política de les comunitats andorranes, que s'acompanyaven de cerimònies destinades a marcar i memoritzar els límits de les jurisdiccions concretes amb elements visibles (creus, senyals, arxius, tricorni, capa) que formaven part del llarg termini i contribuïen a la visibilitat de les comunitats com a actors de la seva història.

De fet, posar límits va ser una de les grans habilitats polítiques de les parròquies andorranes des del segle XIII, que expressava una independència *de facto* dels poders tutelars. Les comunitats polítiques andorranes existien perquè van definir els usos i els límits dels seus territoris, que conreaven, explotaven i coneixien millor que ningú. Posar límits era, doncs, un dels moments clau en les relacions entre comunitats veïnes. Solucionar les disputes per arbitratge o transacció era un procés de reconeixement mutu que fonamentava les relacions a llarg termini. Allò important no era tant la identificació del límit com el fet de reconèixer-se com a veïns.

Finalment, fer límits és l'origen de l'Andorra política com a entitat que va unir les sis parròquies d'Andorra. Quan el límit es discutia o es disputava amb un poder extern —amb França o Espanya—, es defensava a escala de la parròquia interessada, amb el suport del Consell de la Vall, que vetlla per la defensa dels interessos de les Valls. La defensa dels límits parroquials contribuïa així a la construcció de la institució que representava Andorra com a unitat política.

Per tant, la importància de la defensa dels límits va ser crucial. El nombre de conflictes estava relacionat amb les fases d'afirmació de les institucions andorranes. Per exemple, l'aparició del Consell de la Terra al segle XV va anar acompanyada d'una fase de mobilització de les comunitats d'habitants a través de la multiplicació dels conflictes de frontera, una manera d'afirmar el seu lloc davant les noves institucions que van sorgir durant l'època moderna.

Això explica l'existència d'una documentació tan abundant com excepcional a Europa, associada a les marques materials del territori: creus, fites o senyals. Aquests elements no formen un mapa, sinó un trajecte que traça els límits de l'espai par-

roquial, per segments o en la seva totalitat. Les traces escrites o materials indiquen així una ruta dels límits, una mena de «GPS de l'Antic Règim». La documentació escrita, entre els segles XV i XXI, recull les etapes d'aquest itinerari afegint-hi marques topogràfiques. Els topònims van formar llistes de llocs que es podien localitzar, memoritzar i recitar. Tot plegat permetia una apropiació, en nom de la comunitat, del territori parroquial, pel cos, per la vista i per la veu. L'espai era a l'altura del cap; el territori no es presenta com un espai de paper, aplanat i cartografiat, un concepte que no existia per als andorrans de l'època.

Aquests límits no seguien necessàriament les «fronteres naturals» —en particular els de les carenes que separen les conques hidrogràfiques— per dos motius. En primer lloc, aquesta idea de «fronteres naturals» és tardana i posterior a la primera fase de delimitació del territori de les parròquies (segles XIII-XV). La «frontera natural» apareix a mitjan segle XVII com a justificació de la frontera pirinenca imposada per les armes pel Regne de França a Catalunya. El fet d'imposar una frontera «natural» als vençuts va permetre establir el domini sobre un ordre natural imposat des de zero al servei dels imperatius polítics del moment. És el fet dels estats centralitzats. El punt de vista zenital, útil per fer la guerra i per inventariar els recursos disponibles, és el contrari al de les comunitats andorranes i dels mètodes de delimitació i reactivació dels seus límits. La «frontera natural» era, *de facto*, una despossessió de territoris comunitaris en benefici dels estats centrals.

En segon lloc, aquesta idea de «frontera natural» es contradeïa amb la composició dels territoris de les parròquies andorranes, a partir de la complementarietat de recursos. El 90 % del territori d'Andorra està marcat pel pendent. L'orografia constitueix la base d'un ambient fortament caracteritzat per les diferències d'insolació (solana/obac), altitud (de 1.000 m a 2.500 m), hidrografia, vegetació... El territori de les parròquies només pot ser viable si pot comptar amb les complementarietats recíproques que ofereix aquest entorn contrastat. Cada territori ha de poder comptar amb zones de solana per a l'agricultura i zones ombrívols per a farratge, fons de valls per a conreu, alta muntanya per a pastures d'estiu i boscos. Cada element està vinculat als altres i no es poden considerar separatament

sense alterar l'equilibri i els interessos de les comunitats parroquials. Per tant, les carenes no són necessàriament el límit dels territoris de les parròquies, que es presenten més com a entitats ambientals funcionals perquè estan diversificades, establertes en el principi de complementaritat —i sovint de reciprocitat— d'una parròquia a una altra.

7.3. LA SOLANA D'ANDORRA

L'afer de la Solana és una versió condensada de la història d'Andorra: disputes veïnals amb les comunitats de Merenç i l'Ospitalet, judicis interminables davant els tribunals francesos, actes de contraban, el convuls projecte del casino. La història de la Solana és la d'un món andorrà, a través de la invenció d'una frontera situada a la conca hidrogràfica de l'Arieja, com un rebuig a la política dels «límits naturals». La particularitat d'aquesta frontera és que va sorgir de la voluntat i perseverança d'un home, Guillem Moles, hereu de la casa Joan Antoni, que va finançar amb diners propis un plet gegantí quan les comunitats d'Encamp i Canillo i el Consell de la Terra s'havien donat per vençuts davant el cost d'un judici que no comptaven poder guanyar. L'afer de la Solana també va ser un punt d'inflexió mental. La casa Joan Antoni, en convertir-se en dipositària de l'arxiu de la Solana i del judici, va esdevenir també la guardiana d'aquesta memòria. Aquest llarg judici —800 anys d'enfrontament legal— va canviar la història d'Andorra.

La Solana d'Andorra és una zona fronterera situada entre l'Ospitalet i el Pas de la Casa. És una pastura de 12.000 hectàrees situada a la conca hidrogràfica de l'Arieja, on neix. Aquesta muntanya és un actiu econòmic. És una pastura d'estiu imprescindible per a la ramaderia d'ovelles, rica en farratge per a eugues i mules, i també és una via comercial utilitzada per a les mercaderies legals o de contraban. Dominar la Solana significava controlar una part del comerç procedent de França. També era un espai industrial de processament de matèries primeres, amb una farga, una mina propera i el riu Arieja que proporcionava l'energia hidràulica. La muntanya era plena d'homes, mercaderies, animals.

La Solana és un territori de fronteres als límits d'entitats polítiques que havien construït i recon-

struït des de l'edat mitjana en un espai de tensió, però també de negociació i reconeixement mutu. La Solana és una cruïlla de camins entre Andorra, que emergeix políticament de l'entorn de finals del segle XIII; de la vall de Querol, senyoria reial pertanyent al rei d'Aragó, i del comtat de Foix, adscrit al Regne de França. Aquestes competències donaven drets a les comunitats de Querol, Encamp i Canillo, Acs i Merenç, i cadascuna actuava unilateralment. Es va constituir així un espai on se superposaven els drets de diverses comunitats, que coincidien o fins i tot xocaven. Els poders van delimitar les seves pròpies jurisdiccions i territoris, fet que va duplicar les tensions en aquesta cruïlla política. Aquesta situació explica la profusió de documentació des de principis del segle XIV que mostra clarament que la revolució escrita va irrigar tota la societat i va servir no només per a la inscripció dels poders dels poderosos en aquesta zona fronterera, sinó també per a les comunitats d'habitants que n'obtenien drets i s'adherien a la protecció de poders externs.

Aquesta història no és del tot lineal. Tant les comunitats com els senyors van obtenir drets en determinats moments, van ampliar la seva esfera d'ús o administració, o bé, per contra, van perdre terreny o drets. Així, la Solana apareix com a topònim ben identificat l'any 1421, en relació amb una disputa. Va esdevenir un ens territorial delimitat l'any 1500 obert als usos de les comunitats d'Encamp, Canillo i Merenç. Estava infeudada a la comanda de Capoleg. Però l'espai va caure en desús al segle XVII, quan Merenç era un poble desert després de les plagues de 1631 i 1632, i Encamp i Canillo els únics usuaris de la Solana. Aquest període va durar uns cinquanta anys, fins que van tornar a esclatar incidents amb Merenç el 1681 i el 1687. L'intendent del Rosselló va reconèixer els drets dels andorrans a la Solana per apaivagar la disputa en una zona i un període de conflicte extrem entre França i Espanya. La competència dels poders centrals en aquesta zona als quals podia recórrer cada comunitat i l'absència d'acords de pau entre comunitats expliquen el conflicte. Els judicis del segle XVIII li van donar una extraordinària dimensió internacional. El conflicte de baixa intensitat amb pocs episodis de tensió que va marcar el període 1300-1700 va donar un gir a partir del 1720. La pesta de Marsella va constituir, efectivament, un punt d'inflexió en la

història europea, perquè va ser l'últim episodi de pesta a l'Europa moderna. Els poders públics van imposar cordons sanitaris per evitar la propagació de la malaltia: a Savoia, al voltant del Comtat Venaisí, a la Provença, a la Cerdanya, a l'Imperi otomà i a les portes d'Andorra. Les Valls estaven ben connectades amb el món i sincronitzades amb la història immediata. L'any 1721, el maig de la reobertura dels ports de la muntanya, una tropa espanyola enviada per don Antonio Díaz, governador de la Seu, es va instal·lar a la Solana, prop de la Palomera. Merenç va protestar perquè afirmava que el territori andorrà començava molt més amunt. Un emissari militar francès que va ser enviat al lloc dels fets es va trobar amb les tropes espanyoles i va examinar els documents dels habitants de Merenç. Per calmar la situació, es va trobar amb Joan Antoni Torres, síndic de les Valls d'Andorra. Amb l'acord del síndic, el cordó sanitari es va traslladar riu amunt de la Palomera, a l'altura dels cortals, «sense perjudici dels drets dels andorrans». Andorra va resoldre la presència d'aquest destacament armat al seu territori, encara que només fos per demostrar bona voluntat a la nova potència espanyola sense ofendre els francesos. Però Merenç i l'Ospitalet van denunciar una ocupació il·legal de la devesa de Merenç. Es va obrir la caixa de Pandora. La virulència de Merenç i de l'Ospitalet és una reescriptura del passat:

Lesquelles montaignes ne peuvent comancer et ne peuvent appartenir aux Andorrans qu'à compter [...] du haut de la montaigne qui versent l'eau du côté d'Andorre car l'eau versant est décisif en fait de la sorte de limites, cependant contre la bonne foi et à la faveur des embuscades des ennemis et des voleurs, qui occupaient autrefois continuellement ce pays ou terrain de la Soulane, dans lequel il ne se commettait que pilleries et meurtres, que lesdits voleurs et ennemis ont étendu et porté plusieurs fois leurs entreprises jusques à venir piller saccager et bruller l'Hospitalet y commettant des meurtres et autres excès ce que tout ensemble a obligé les habitants de cette communauté d'abandonner ladite soulane par force à cause du danger d'y périr ou d'être pillé (...) et que pourtant les habitants de l'Hospitalet ayant toujours obtenu d'y aller tous les ans faucher du foin et y mener quelques troupeaux partout, ce qui a conservé leurs droits, Monsieur le major de la Seu d'Urgell avoua à Mr Delafitte (gouverneur de Mont-Louis) en présence des Andorrans que tout l'eau versant de la soulane appartenait à la communauté de Mérens, [mais] comme à l'occasion de la contagion la cour avait accordé aux espagnols la permission d'établir une garde pour éviter les communications ou

passages en espagne des gens pestiférés, la garde espagnole ne fut pas tout à fait congédiée de la soulane mais elle fut reculée bien loin c'est à dire aux courtals de la dite Soulane.

Merenç i l'Ospitalet van tornar així a l'argument de les fronteres naturals, com a dret natural de la seva comunitat i de França a posseir la Solana, perquè es troba a la conca hidrogràfica de l'Arieja. Això demostra que aquestes comunitats de muntanya no eren insensibles a les qüestions diplomàtiques del seu temps, que sabien mobilitzar en benefici propi. És quan van presentar els andorrans com a proscrits, lladres, assassins, enemics de França i de la moral, amb l'objectiu de desprestigiar l'adversari davant les autoritats. El tancament de la frontera no va durar gaire, però els seus efectes es van allargar durant dos segles. Les autoritats van ser cridades a jutjar un cas que tenia segles d'antiguitat. La Solana és una disputa amb un capital social i simbòlic, un punt d'honor que s'hereta. Darrere de Merenç, la família Astrié en va fer una qüestió personal; a l'altra banda del mirall, va ser la casa Joan Antoni d'Encamp qui la va convertir en un afer hereditari.

7.4. L'AFER DE LA SOLANA: ACTORS I FITES

Dos segles de judicis van generar una documentació excepcional. L'ús massiu de l'escriptura va formar un corpus monumental que, si l'estenguéssim, formaria una superfície de prop de cinc hectàrees de papers i pergamins. L'anàlisi de la corba cronològica del nombre de documents permet identificar pics vertiginosos als quals segueixen períodes en què la producció documental era més regular. Després dels moments de crisi, segueix el temps judicial i les negociacions.

La història judicial de la Solana està formada per una cinquantena de sentències, recursos, condemnes i acords. El conflicte no es va resoldre amb un acord entre veïns, sinó que va ser arbitrat per jurisdiccions externes. El seu desenllaç depenia de la capacitat de cada part de mobilitzar suport polític i arguments legals. En aquest terreny, els andorrans estaven millor armats. L'enviament de delegacions i ambaixades a Versalles —acompanyades dels eternals pernills i formatges (als quals s'afegia xocolata i tabac segons la condició social del destinatari)—, més el domini de l'escriptura i la correspondència, va constituir un capital decisiu en el cas de la Solana.

La sentència de 1729 va posar les bases per a una solució del conflicte a favor d'Encamp i Canillo, amb la delimitació de la Solana i la negació dels drets de Merenç. Aquesta sentència és una bufetada per als seus habitants, que han clamat injustícia durant 200 anys. Fins al 1899, malgrat els recursos interposats els anys 1755, 1769 i 1775, i dues vegades més al segle XIX, la sentència va ser confirmada per tots els tribunals francesos. L'any 1756, per exemple, Astrié, el cap de Merenç, notari de professió i convençut de la bona llei de la seva comunitat, es trobava a Versalles durant l'examen del cas pel Consell del Rei, que va tornar a confirmar la sentència de 1729. Astrié va declarar que si Merenç no podia tenir la Solana per la llei, la tindria per les armes. Les marques i creus que dibuixaven el límit de la Solana es van destruir i hi va haver diversos episodis sagnants.

En l'episodi de juliol de 1765, homes de l'Ospital-et i de Merenç van atacar els pastors andorrans de la Solana. A partir d'aquest moment, Guillem Moles, l'home tenaç de la Solana, va prendre el protagonisme.

7.5. GUILLEM MOLES

Guillem Moles (1705-1788) era hereu d'una gran casa andorrana, successor del seu oncle, Joan Antoni Torres, síndic general que havia defensat la Solana entre 1721 i 1744. Algunes de les activitats econòmiques de la casa Joan Antoni estaven lligades a la Solana: la casa tenia més de 1.500 ovelles i prop de cent mules, cavalls i eugues: era una autèntica empresa pastoral. Guillem Moles va esdevenir veguer episcopal (1756-1776) i després síndic. Al contrari dels seus contemporanis Antoni Fiter i Antoni Puig, Guillem Moles no era un teòric de l'Estat andorrà, sinó un practicant, amb la defensa del territori com a brúixola. Va ser molt actiu en l'afer de la Solana entre 1765 i 1788, un període durant el qual deia que «cada any havem estats en guerra». Però les armes que preparava eren legals i polítiques: va entendre que l'equilibri de poder no es basava en la violència, perquè s'havia convertit en el monopoli de les monarquies, i recórrer-hi era contraproduent. Per tant, pretenia recolzar-se en la llei per afirmar-ne la sobirania andorrana. La qüestió territorial és crucial.

Guillem Moles era un home d'arxiu. Va reunir pa-

cientment les proves legals, va intercanviar un centenar de cartes amb els advocats, els secretaris de l'intendent, els síndics de les comunitats de Canillo i Encamp. Va escriure diverses memòries sobre la Solana, arguments legals, notes de treball en forma de llargues llistes de coses a fer o elements a examinar. També era un home de camp. Als seixanta-cinc anys va passar diverses setmanes recorrent la Solana per descriure'n els límits amb la comissió designada per l'intendent, anotant descripcions precises dels llocs on s'haurien d'aixecar les fites, formades per creus d'un metre d'altura assentades sobre un roc segellat amb calç i sorra. També era un home conscient de la importància de les relacions socials i del paper de l'opinió pública.

Si bé Guillem Moles destacava per la seva capacitat de treball i la seva energia a una edat madura, la seva determinació contrastava amb l'actitud dels seus conciutadans. S'estranyava que després de tantes sentències favorables i tantes defenses, les parròquies no demanessin justícia i no reclames- sin allò que era de dret. També va renyar el Consell General després que se li demanés que contribuís a la defensa de la Solana. També va demanar ajuda al bisbat, sense resposta. Sens dubte, el record de les guerres passades va fer que els andorrans tinguessin una certa sensació d'impotència, i la creença que la Solana no es podia guanyar ni mantenir. Si Antoni Puig i Antoni Fiter van mirar al passat per legitimar el lloc dels andorrans al món, Guillem Moles estava arrelat al present. Va actuar quan els altres es van rendir. Davant l'exorbitant cost del judici, que pujava a 30.000 lliures, va assumir-ne les despeses. Aquest és probablement l'únic cas a Europa on un individu va ser el constructor d'una frontera en nom del seu país.

Aquest cas tan estrany és també una història transversal entre Andorra i l'Estat francès, tots dos aprenent l'un de l'altre. A Guillem Moles el molestava la complexitat del sistema judicial francès. Tanmateix, com que l'Estat francès era el més fort, Guillem Moles el va obligar a ser també el més just, convidant-lo a sotmetre's a les seves pròpies lleis. La França moderna també va conèixer Andorra a través de l'afer de la Solana. La majoria de vegades, el ministre d'Afers Exteriors va tenir l'última paraula en els afers andorrans, fent que Andorra fos menys una província francesa que un país sobirà situat sota un relatiu protectorat francès. La Solana és,

doncs, una fita en la independència diplomàtica de l'Andorra moderna.

7.6. LA SOLANA AVUI

La Solana és un patrimoni viu d'Andorra perquè en diversos moments de la seva història va ser un enllaç entre el passat i el futur. Les creus i les marques dels seus límits no només són testimonis de conflictes passats, sinó també dels de la sobirania territorial andorrana; la carretera i el telègraf, que van ser objecte de disputes entre el bisbat i França, van tenir la Solana com a primer camp de batalla. Per finançar la construcció de les carreteres, la concessió a l'empresa Duvivier preveia la construcció d'un casino a la Solana i a les portes de l'Ospitalet?

L'església parroquial de Canillo conserva encara un tapís donat per Merenç per celebrar la pau entre els dos pobles després dels episodis violents de la Solana. Des del punt de vista de l'Arieja, s'ha girat pàgina, i de diverses maneres. Mantenir bones relacions entre les dues comunitats implica àpats organitzats cada dos anys, de vegades a l'Arieja, de vegades a Andorra, per celebrar l'arrendament de la Solana. Però aquestes relacions d'amistat també s'han de trobar en els escrits de la història de la Solana, guardats a l'arxiu de casa Joan Antoni, en un cofre de fusta cobert de pergamí que, des del temps de Guillem Moles, acull tots els papers del judici. La caixa té dos panys diferents: una clau és en poder del comú d'Encamp, l'altra, del comú de Canillo. Així, la caixa s'ha d'obrir amb la presència dels còsols de cada parròquia. Els paquets de cigarrets de la firma Reig, hereva de casa Joan Antoni, estan signats pels representants d'Encamp i Canillo per autenticar-ne la comprovació. Avui s'ha restaurat el cofre, s'han digitalitzat els arxius, s'ha encarregat un estudi a instàncies de Carles Ensenyat i Reig, de casa Joan Antoni, que, com el seu avantpassat Guillem Moles, fa de pont entre el passat i el futur d'aquesta muntanya. Des del punt de vista documental, la col·lecció conté 800 documents datats entre els segles XIV i XIX i centenars de cartes, la qual cosa la converteix en un gran patrimoni escrit per a aquesta època.

La Solana apareix, doncs, com un espai llibre en què les pàgines de la història d'Andorra passen des dels temps moderns fins als nostres dies

amb tres fases ben marcades. La primera és la de la integració dels poders senyoriais a l'òrbita de les societats pastorals. La segona, la d'un conflicte violent de dos-cents anys sobre la possessió de la muntanya i que es resoldrà per voluntat d'un home tenaç, que va construir la frontera d'Andorra: Guillem Moles. En la tercera, al segle XIX, la demarcació i l'emplaçament de la Solana van permetre reconstruir relacions cordials entre les dues valls, convidant a una història passada a parts iguals, a partir d'un patrimoni escrit, material i immaterial tan ric com divers.

La crisi del segle XVII i de principis del XVIII va accentuar les desigualtats socials, polítiques i econòmiques. Aquestes desigualtats, atesa la feblesa del sistema redistributiu, es van ampliar fins a finals del segle XIX. Es van congelar les estructures socials i polítiques, un fet que va empènyer els andorrans a l'emigració, sota el sol de Besiers o del de Cuba. Es va plantejar també el problema de la unitat andorrana: què va assegurar entre els segles XVIII i XIX la cohesió d'aquest territori malgrat les desigualtats flagrants que el van afectar?

La Solana apareix com un d'aquells materials que formen un país dotant-lo d'una frontera que també era una victòria política, primer en el terreny simbòlic, després econòmicament. Avui, aquesta terra —situada, recordem-ho, a la conca hidrogràfica de l'Arieja— acull el Pas de la Casa, autèntica porta i aparador comercial d'Andorra. L'afer de la Solana, que va durar 800 anys, també demostra, a través de la figura tenaç de Guillem Moles, que els andorrans, que van patir les guerres i les vexacions dels seus poderosos veïns, també podien fer valdre drets i diferències. Per això mateix, la Solana és un lloc de memòria viva de la història d'Andorra. És inseparable de les representacions cartogràfiques i dels estereotips que fan que Andorra aparegui com un territori singular i els andorrans com personatges identificables en el concert de les nacions europees.

7.7. LES FARGUES: UNA INDÚSTRIA SIDERÚRGICA MODERNA

El segle XVIII va ser el de la implantació d'un nou procediment siderúrgic, la farga a la catalana. Aquest procediment es coneixia a tot el Pirineu oriental: era la variant innovadora de la reducció directa, un procediment siderúrgic conegut des

d'antic, que produïa ferro amb carbó vegetal. Es va mantenir amb unes especificitats regionals gairebé al voltant de tota la Mediterrània mentre que, des del segle XIV, al nord d'Europa es va optar pel procediment indirecte, que va substituir el carbó vegetal pel mineral. L'oposició entre les vetustes fargues i els moderns alts forns és una oració fúnebre que va néixer a la fi del segle XIX. Els Pirineus coneixien els alts forns, però, tret d'alguns exemples imposats —producció de canons—, les comunitats no els van acceptar i van mantenir la farga perquè era un sistema de producció adaptat al medi i, sobretot, a l'estructura social de les col·lectivitats rurals. En aquestes regions, el ferro innervava tota la societat en la qual s'implantava.

La siderúrgia es va reprendre el 1688 amb la reobertura d'una farga al Serrat, en associació entre Guillem Areny i Joan Antoni Rossell d'Ordino. Al llarg de la primera meitat del segle XVIII, l'aparell productiu es va ampliar amb set fargues (Bixessarri, 1700; Envalira, 1716; Ransol, 1724; Madriu, 1732; Encamp, 1742; Ordino, 1753; farga de Moles, 1759). Tret de la farga de Ransol, d'iniciativa comunal, les altres eren inversions privades. Quan no arrendaven la seva fàbrica, el paper de les famílies propietàries en la cadena de producció es limitava a aconseguir la matèria primera i la mà d'obra i, després, la distribució del metall. Igual que a les comarques catalanes veïnes, les tasques d'elaboració es deixaven en mans de mestres fargaires procedents de l'Arieja.

El perfil financer dels inversors era similar: les famílies havien invertit els beneficis aconseguits en el mercat de la carn ovina, la venda de mules i el comerç transpirinenc. D'altra part, atès que totes integraven el grup dels principals pròcers de la seva parròquia, aquest estatut només els podia beneficiar a l'hora d'obtenir la mena i el carbó que extreïen de terrenys comunals.

L'abastament de mena va ser el recurs natural més problemàtic. El jaciment andorrà per excel·lència era el de la collada dels Meners, que alimentava les fargues d'Ordino, de Canillo i d'Encamp. L'ideal mineralògic que s'ha forjat al voltant del ferro pirinenc contrasta amb la realitat. Per al Pallars, l'Alt Urgell i la Cerdanya, al marge d'alguns petits jaciments, l'alimentació de les vint fargues documentades es centrava en tres jaciments: Farrera/

Burg, collada dels Meners i Pimorent.

7.8. EL BOSC: MITES I REALITATS

Al contrari del que passava amb el mineral, el carbó no va representar cap dificultat per a les fargues andorranes. La producció de carbó vegetal a les Valls era antiga: el carboneig, sota control comunal, es feia des de temps immemorial, perquè era imprescindible per als ferrers documentats a tots els pobles de les Valls. La pressió sobre el medi dels segles XVIII i XIX va ser paral·lela a la producció de les fargues. Al marge de la quantitat de fàbriques, la necessitat variava segons la durada de les temporades de treball. Globalment, les fargues menys productores operaven poc més d'un trimestre (Madriu, Ransol, Envalira), mentre que les més importants (Picart, Areny, Serrat) treballaven deu o onze mesos. Les primeres cremaven al voltant de 140 tones de carbó l'any, les segones en consumien unes 415.

Ara bé, a la inversa del que va passar en les regions eminentment siderúrgiques, on es donaven unes grans concentracions de fàbriques (Arieja, Rosselló) durant diversos segles, a Andorra, la pressió carbonera va ser menor i, cronològicament, més breu. A més, altres factors actuaven com a atenuadors. D'una banda, la pressió sobre el bosc es va repartir entre les sis parròquies, amb una activitat regulada. La delimitació de sectors de tala prop i lluny de la farga evitava la sobreexplotació dels espais més accessibles, algunes porcions de bosc es van vedar per protegir-les i també es van decretar ordinacions per facilitar la repoblació. Per aquesta raó, comparada amb altres regions, la incidència sobre el medi ambient del carboneig va ser més lleu i, sobretot, no definitiva.

Ara bé, és evident que, a curt i mitjà termini, hi va haver una afectació significativa. Tot i esglaonar-se al llarg d'uns 150 anys, la multiplicació de les carboneres va marcar el paisatge i els esperits. Així ho reflecteixen les descripcions negatives d'alguns viatgers. Per contra, les comunitats eren conscients de la importància de preservar el bosc. Era important perquè servia la població. La venda de fusta repercutia positivament sobre les finances comunals i, mitjançant el dret de fadiga sobre els llocs de treball per tragar el carbó produït, els habitants s'asseguraven uns ingressos substancials que van créixer paral·lelament a la quantitat de fargues i a

la innovació de la tècnica siderúrgica.

7.9. LA FARGA A LA CATALANA: INNOVACIÓ CONSTANT I NOUS PROCEDIMENTS

El primer canvi tecnològic major va tenir lloc a la farga de l'Aldosa de Canillo, fundada el 1643. És la primera on es mencionen les trompes al Pirineu, un giny que va substituir el vent altern de les manxes per un corrent d'aire continu, generat amb una caiguda d'aigua. La seva generalització, a l'oest de la serralada durant la segona meitat del segle XVII, indica el pas entre la tècnica siderúrgica medieval i la moderna. A Andorra, totes les fargues edificades fins al segle XIX van treballar amb aquest giny, amb el mètode anomenat «a la catalana». Aquesta aparent continuïtat va amagar una gran diversitat de canvis tecnològics. Aquesta evolució va modificar l'estructura de les fargues. Per adaptar el mall a la mida creixent dels massers, va ser equipat amb una cabota cada cop més pesant (de 200 a 700 kg). De retruc, l'augment de potència impossibilitava la realització dels acabats del metall, que es feien amb un segon martell, més lleuger, el martinet, que en un primer moment es muntava en una ferreria anexas. Finalment, al segle XIX, el darrer estadi s'assolí amb l'adopció del pla de l'enginyer de mines Jules François (1843), que va replantejar completament l'organització del treball i es va modificar l'arquitectura de la farga per integrar el martinet a la sala de treball. La farga Rossell —amb dos malls que treballaven simultàniament— és l'únic exemple andorrà d'aquestes fargues modernes.

Els enginyers de mines del segle XIX distingien el forn del mètode a la catalana de Foix —designat com a gran catalana— del model anterior que encara s'utilitzava al Vallespir —la petita catalana. A Andorra, com també a l'Alt Urgell i al Pallars, la progressió d'un model a l'altre va ser sistemàtica. Les darreres a transformar-se van ser les fargues impulsades per fargaires originaris del Ripollès, que van mantenir un temps el procediment antic abans de convertir-se (Moles, Madriu i Os). Amb l'adopció del nou sistema s'obtenia més ferro i de millor qualitat. Cap al 1700, el ferro fort (acer) representava el 20 % de la producció, mentre que, un segle més tard, els massers en contenien al voltant del 80 %. La fiabilitat i la regularitat del sistema de producció van influir en el mercat del

ferro, perquè permetia fer les vendes amb antelació, enregistrades un any i lliurades el següent, fidelitzant els clients de la plana catalana. El ferro de més qualitat es reservava per als millors ferrers. L'adopció gradual dels canvis en va dissimular la transcendència. Malgrat el caràcter rural i les limitacions tècniques de la reducció directa, la farga es va ajustar a criteris industrials, com l'increment constant de la quantitat i de la qualitat del producte per adaptar-se a la demanda. Per damunt d'aquests aspectes tècnics, la siderúrgia andorrana es va convertir en una font de prosperitat que, sumada al desenvolupament d'altres activitats més tradicionals, va modificar profundament les economies comunals.

7.10. DE LA RIQUESA COL·LECTIVA A L'ENRIQUIMENT DELS COMUNS

El període que s'estén des de la fi de la Guerra de Successió fins a la meitat del segle XIX va ser una fase de creixement, amb un increment notable de la població comú a totes les valls pirinenques. Tot i que amb unes variacions marcades d'una comunitat a l'altra, els elements recurrents de l'economia de les diferents col·lectivitats eren essencialment l'agricultura, el bestiar oví, la ramada equina, els bovins —principalment com a força de treball—, la siderúrgia, el tèxtil i els intercanvis de mercaderies pels ports, ja sigui a escala local o regional.

Les principals activitats desenvolupades a les Valls s'assemblen a les que es documenten a banda i banda de la serralada. Per contra, tot i no ser les úniques, les Valls es particularitzaven per l'absència de propietat reial o senyorial: els recursos naturals que van facilitar el creixement del Set-cents eren propietat dels andorrans. Ara bé, contràriament al que afirmava Fiter i Rossell, el Consell General no era l'amo, jurídicament i econòmicament, de les muntanyes, dels boscos i dels comunals, que eren dels comuns, i la seva explotació alimentava la caixa comunal. El Consell General només se'n beneficiava mitjançant els impostos, que eren pactats pels consellers que representaven les parròquies. L'arrendament dels cortons —pastures comunals per a ús dels veïns de la parròquia— era una de les fons regulars d'ingressos comunals. A l'inici del segle XVIII, el preu mitjà d'un cortó era un 80 % superior al que es pagava anteriorment. A continuació, es va iniciar una fase d'encariment sostingut que

es va perllongar fins a la segona dècada del segle XIX. La tendència creixent dels lloguers va ser diametralment oposada a l'evolució de la ramada ovina. En 160 anys, dels anys trenta del segle XVIII al 1900, la reducció del ramat fou d'un 68 %. L'explicació rau en el moviment invers registrat pel bestiar estrany.

Globalment, fins al 1720, a l'estiu, un cap de cada deu era originari de l'exterior de les Valls. A partir d'aquest moment, la presència del bestiar estrany va ser més significativa. Poc abans del 1800, els animals que estiuejaven es repartien de manera igualitària entre els que eren de les Valls i els de conlloc. Cinquanta anys més tard, sis de cada deu provenien de l'exterior i, a la fi del segle, eren set de deu. Aquests animals provenien de Catalunya, però també, particularment a la franja nord del país, s'hi afegien animals de l'Arieja.

A Andorra, al segle XIX, les grans companyies ramaderes ja no controlaven la majoria dels animals transhumants. Els ramaders que posseïen ramats menys nombrosos s'associaven amb propietaris de la plana per tal d'incrementar la quantitat d'animals i així repartir la despesa generada per la transhumància. Aquest canvi va contribuir al creixement de la demanda de cortons sobre el qual es va fonamentar l'enriquiment dels comuns que tenien més herbes d'alta muntanya. Paral·lelament, des del segle XVII, el centre d'interès dels grans ramaders va evolucionar. Cada cop centaven més la seva activitat en dos mercats més lucratis: el comerç de mules i la siderúrgia, i van reduir la seva presència directa en les carrerades. Aquest canvi en les prioritats dels grans ramaders, sumat al desenvolupament de l'explotació indirecta de les herbes mitjançant el paper d'intermediari desenvolupat pels ramaders andorrans, explica la tendència precoç a la reducció de la ramada ovina nacional. Tots dos factors van repercutir sobre les finances i la regulació comunal.

7.11. MULES, HERBA I PATRIMONIS

La ramaderia equina poc tenia a veure amb la de les ovelles. No transhumaven, i això implicava la necessitat de pastures hivernals. Durant la temporada, el tancament successiu de les pastures d'estiu i dels solans de tardor portaven els animals sobre els rebaixants i els prats privats de fons de vall. A ple hivern es recorria al farratge

sec. La creixent demanda de fenc i de pastura baixa a la primavera va donar lloc al desenvolupament del mercat de l'herba.

En termes generals, fins al desembre, els animals romanien a la seva parròquia d'origen. Més endavant, mitjançant uns contractes pactats amb altres terratinents, una part del ramat s'enviava a les parròquies més ben dotades d'herbes hivernals o a l'Urgellet fins a la primavera, el període de cria. Per norma, es comptaven uns deu quilos d'herba per mula i dia. Extrapolat sobre els sis mesos d'hivernada, en el millor dels casos, si s'alimentaven amb fenc, calia una hectàrea de terra per mantenir un cap adult. Al marge de la compra d'un animal molt més costós que un moltó, per operar calia disposar dels prats suficients per alimentar-lo o dels cabals per pagar el manteniment (herba, palla i civada). Aquesta ramaderia no estava a l'abast de totes les famílies.

Pel que fa a l'evolució de la ramada, com per al bestiar menut, fins al 1730, un primer creixement va compensar les pèrdues degudes a les crisis del segle XVII. Tot i això, en aquell moment encara no es van assolir els nivells màxims que havien marcat la fi del segle XVI. La tendència positiva va continuar de manera més accentuada durant uns trenta anys i al segle XIX es va estabilitzar.

L'increment de la ramada grossa va repercutir territorialment en tres moviments. Primer, van créixer les sol·licituds per defensar les parcel·les de fons de vall i es va generalitzar el rec per potenciar la producció de farratge. En segon lloc, es van tancar unes partides a les vessants, ja sigui a la mitjà muntanya, al voltant dels cortals o a la part inferior d'alguns cortons, per destinar-les a la dalla. En tercer lloc, es van delimitar uns sectors de comunal per a la peixena de tardor i de primavera.

Les vendes de terreny comunal proporcionen un indicador parcial per avaluar l'impacte d'aquesta transformació en l'estructura de la propietat. A la Massana, entre el 1609 i el 1865, els prats suposaven el 54 % dels ingressos obtinguts per les judicacions. El 80 % d'aquestes terres es va vendre entre el 1760 i el 1869. La parròquia d'Andorra va tenir la mateixa tendència i els intercanvis de terres privades també mostren un moviment similar, tot i que lleugerament anterior, a partir del 1690. En tots els casos, hi ha una diferència entre les famílies que compraven prats en relació amb les que adquirien terres i, més

encara, horts. És a dir, entre les que cercaven una ampliació de la producció agrícola i les que volien potenciar la producció de fenc.

Pel que fa a l'origen de les mules, cal destacar que, cap al 1700, la majoria provenia dels ramats de criadors andorrans. Posteriorment, coincidint amb la puja de la demanda del camp i del tragi català, es va consolidar un negoci basat en la compra d'animals francesos. Aquesta ramaderia de recia no era nova i es documenta a tot el Pirineu des del segle XVI. A Andorra, el comerç de bestiar gros es documenta regularment des del mateix segle. Aquesta activitat es va mantenir el segle següent. La segona meitat del XVIII marca un punt d'inflexió per a aquesta ramaderia i, al segle XIX, el tràfic es va enfortir.

Les contraccions de la ramada equina posteriors a l'any 1760 van reflectir les complicacions de les relacions nord-sud. El contracop principal va coincidir amb les primeres fases de l'activitat revolucionària. A més a més, fora dels moments de desorganització dels passos fronteres que potenciaven el tràfic, diversos aspectes van suavitzar el paper del ramat il·legal. Igual que va passar amb el tabac amb la instauració dels monopolis reials, la resistència no provenia exclusivament de l'exterior. Al segle XIX, en el context de consolidació de l'administració de les duanes, els principals interessats a evitar uns enganys massa cridaners eren els propis andorrans, perquè s'hi jugaven la conservació dels privilegis i el futur del país. Més enllà del risc institucional, aquest tràfic generava beneficis només per a alguns membres de la col·lectivitat, però no repercutia en les finances públiques. Els prohoms que s'encarregaven de les finances comunals i, sovint, es dedicaven a la cria de mules, no veien aquesta activitat amb bons ulls. Aquest no era el cas dels altres recursos legals que depenien de la frontera i, particularment, a partir del segle XVIII, de la siderúrgia.

7.12. EL PES ECONÒMIC CREIXENT DE LA SIDERÚRGIA

Dos comuns van participar en la producció del ferro: el de Canillo, amb la farga de Ransol (1724), i el d'Andorra, que arrendava la farga del Madriu en expirar la concessió atorgada als promotors (1794).

A Ransol, els fargaires de l'Arieja que arrendav-

en la farga eren qualificats per fer el metall, però no disposaven de xarxa per assegurar la distribució fluida a Catalunya. El deute es va acumular i la manca de manteniment regular va malmetre la fàbrica. Al cap de trenta-cinc anys, tot i haver sumat el terç dels ingressos comunals, el Comú va desmantellar la farga.

Aquesta dinàmica no va afectar les fargues que van invertir per millorar l'aparell de producció. L'evolució de la producció diària de les fargues porta a una contradicció aparent: mentre que la dècada 1750-1760 va ser el moment en què hi havia set fargues en activitat, el creixement dels rendiments situa l'auge de la producció entre els anys 1820 i 1830, quan n'hi havia cinc.

Pel que fa als ingressos obtinguts per les col·lectivitats, a la fi del segle XVIII, els comuns van prendre consciència del valor mercantil dels seus recursos naturals. Es va millorar el procediment per vendre el bosc, amb l'establiment d'uns contractes on s'estipulaven la quantitat de cargues venudes i el seu preu unitari. Aquest mecanisme facilitava el control del bosc i, de retruc, progressivament els preus de les subhastes van tirar els preus a l'alça. D'altra banda, per al mineral, la regulació de l'explotació de la collada dels Meners es va establir entre 1759 i 1775. A partir de l'any 1776, els empresaris del ferro —que es beneficiaven d'un dret miner gratuït— van haver de pagar un cens fix segons el nombre de bocanes explotades. Amb les companyies mineres Areny, Rossell, Picart i Moles, Canillo es va assegurar una renda fixa que incrementava el seu pressupost de gairebé un 15 % l'any.

Del 1800 al 1809, amb l'inici de la represa de l'activitat després d'una interrupció en l'episodi revolucionari, la producció mitjana anual era d'un-tes 347,7 tones i el valor dels lingots voltava les 111.500 lliures barcelonines. En aquell moment, el producte siderúrgic andorrà superava el que s'obtenia al Pallars o a l'Alt Urgell; a la inversa, les quaranta-una fargues de l'Arieja produïen onze vegades més ferro (3.950 tones).

Deu anys després, les fargues generaven prop de 800 tones de ferro l'any i el producte siderúrgic superava les 250.000 lliures. Globalment, el 30 % dels costos de producció provenia del carbó i es repartia entre els habitants (traginens) i els comuns (venda de bosc); amb més de 20.000 lliures l'any, el lloguer de la farga del Madriu aportava la meitat de

la tresoreria del Comú d'Andorra.

A diferència del segle XVIII, quan la farga era un complement, al segle XIX, la indústria siderúrgica havia pres un pes preponderant en els comptes comunals.

7.13. FINANCES I DIVERSITAT DELS INGRESSOS COMUNALS

Al marge de l'herba, del carbó i de la mena, els comuns també llogaven diversos serveis: l'hostal, la taverna, la carnisseria, el pes públic i el molí o el dipòsit de blat comunal. Segons l'activitat registrada en cada parròquia, la part proporcional dels diferents sectors en el balanç financer variava molt d'una a l'altra.

Entre el 1774 i el 1779, a Canillo, la gran superfície de pastura arrendada generava la major part de les entrades, mentre que, a Andorra, el cobrament de les herbes representava poc més de la meitat dels ingressos. Per contra, els lloguers dels dos hotels i de les dues carnisseries li proporcionaven el 21 % dels ingressos quan, a la inversa, a Canillo, el Consell havia de pagar per mantenir l'obertura del servei.

A Sant Julià, aquest diferencial s'accentuava. Els seus cortons i prats només donaven el 9 % del cabal comunal, però els lloguers de serveis (hostal-botiga, carnisseria i pes) contribuïen per un 57 %, La resta era donat per l'arrendament del molí, que es cobrava en blat. A la Massana, la gestió del blat comunal també representava una part important del pressupost de funcionament i els cortons pagaven més de la meitat de la despesa anual.

El pes econòmic de cada comú també era molt diferent. En total, Canillo cobrava 28.030 lliures per les pastures; entre serveis i pastures, Andorra va recaptar 10.768 lliures i, a Sant Julià, l'import havia estat de 14.924 lliures. La situació financera de Canillo permetia generar un excedent significatiu mentre que, als altres comuns, els cònsols cobrien la despesa sense haver de recórrer a unes recaptacions especials per cobrir els dèficits. En aquest context, la commutació del foc gros (1763) en un impost residual per substituir-lo per un pagament cobert sobre la tresoreria va prendre tota la seva significació.

Fins al segon quart del segle XIX, la tendència a l'encariment dels lloguers, la demanda creixent de

carbó i l'increment del nombre de cases tributàries van consolidar els ingressos dels comuns. A la Massana, per exemple, el volum de la tresoreria a inici del segle XIX s'havia duplicat respecte a la fi del segle anterior i, cinquanta anys després, s'havia tornat a doblar. A Andorra, l'amplitud fou equivalent. A Canillo, el creixement sostingut del segle XVIII va durar fins al 1830 i, llavors, l'economia comunal, més centrada en la ramaderia, va experimentar un lleuger descens tot i mantenir-se en la franja superior en relació amb els altres comuns.

En l'àmbit social, aquesta evolució va marcar un canvi profund en les relacions entre els anfocs i els casalers, cada cop més nombrosos. Fins al primer terç del segle XVIII, un dels deures dels edils comunals era el d'avançar la despesa comunal, però, cada cop més, els comptes anuals se saldaven positivament. Aquesta nova realitat es plasmava en el creixement dels diners dits de l'arxiu, on s'acumulaven els romanents que servien per a resoldre les necessitats financeres comunals o per invertir sense endeutar-se.

Els cònsols havien passat de banquers, o finançadors, a tresorers de la col·lectivitat. Al segle XVIII, la contestació germina i es torna més incisiva. Més guanyava en autonomia la institució, menys s'acceptava una política exclusiva dels pròcers. Abans de la crisi finisecular del segle XIX, les confrontacions directes van ser puntuals i, mitjançant el creix dels ingressos, sempre se solucionaven amb l'ajuda o la reducció dels deures que pesaven sobre les petites cases. Per contra, aquesta evolució també va repercutir en l'estructura política i social de les comunitats.

7.14. LES ESTRATÈGIES DE LA REPRESENTACIÓ POLÍTICA: ELS SÍNDICS, UNA REFORMA SILENCIOSA?

Al segle XVIII es va esdevenir una variació important en la gestió de les llistes d'anfocs parroquials. Els comuns les reduïen: disminuïen la quantitat de cases que podien participar a les decisions dels consells i, de retruc, de les que podien assistir al Consell General.

En el conjunt de la societat, des del 1419, les Valls eren dirigides per una *sanior pars* formada pels prohoms que s'havien situat al capdavant dels consells. En canvi, al Consell General imperava la proporcionalitat entre comuns, i tant a les Valls com als

comuns, les decisions es prenen per majoria. A partir del segle XVI, progressivament, el grup que prenia les decisions es va restringir. En l'àmbit comunal, destacava el protagonisme cada cop més regular dels quatre del consell, que eren els quatre consellers generals en funcions. Es reunien de manera autònoma i, tal com mostra la fonamentació d'uns recursos contra les decisions que havien pres, a inici del segle XVIII, la xifra de quatre va esdevenir el quòrum per validar els actes comunals. El mateix moviment es va documentar al Consell General amb les juntes, que sumaven sis consellers (un per parròquia) quan es tractava d'un afer exterior i quatre quan el debat havia de resoldre un conflicte intern, on s'excloïen els dos comuns concernits.

De bon principi, aquests mecanismes restringits només eren utilitzats per a facilitar la presa de decisions rutinàries o per a alguns assumptes particulars provocats sovint per un estat d'alarma que exigia una certa reactivitat (epidèmia, tancament econòmic de la frontera, armada, bandes armades...). Generalment, tret que s'hagués elegit una junta específica, les decisions preses en aquest marc es tractaven i eren validades durant el ple següent.

Progressivament, al llarg del segle XVII, el nucli central de la política de les Valls es va reduir i el paper desenvolupat per unes cases de prohoms que acumulaven els mandats consulars va créixer. A la Massana, per exemple, a la fi del segle XVI, concentraven al voltant del 20 % dels càrrecs consulars; al XVII, la proporció rondava el 50 % i, des del 1700 fins a mitjan segle XIX, superava el 70 %. Pel que fa a la freqüència dels consolats, és a dir, la quantitat de vegades que una mateixa casa renovava el càrrec, l'índex es va doblar entre els anys 1600-1650 i 1750-1800.

Esquemàticament, en l'àmbit comunal, la quantitat de cases que exercien regularment els mandats es va reduir a un terç, mentre que els anys que dedicaven a dirigir el Comú es van duplicar.

En conjunt, l'activitat política es va concentrar en les mans dels pròcers més poderosos que, alhora, controlaven una part substancial de l'economia de les Valls. Eren els principals propietaris de terres i de bestiar oví, participaven al comerç transfronterer, es van convertir en els majors ramblers i, també, reunien els principals inversors en

la siderúrgia. El Consell General no va quedar al marge d'aquesta evolució, essencialment perquè era el reflex del que passava als comuns.

Entre el 1682 i el 1745, les famílies que van sumar més de vint anys de participació al Consell eren sistemàticament les majors tributàries de quèstia de la seva parròquia. Paral·lelament al creixement del rol de les juntes, a partir del 1720, el paper dels síndics es va fer més rellevant. Aleshores, contràriament al que passava abans, reiteradament eren convidats durant el ple del Consell, feien proposicions de qüestions que integraven l'ordre del dia. Els noms dels dignitaris que van exercir amb més freqüència la sindicatura durant la primera meitat del segle XVIII són il·lustratius. Entre d'altres, hi trobem Joan Antoni Torres d'Encamp, pare i fill, Guillem Areny d'Ordino i el seu fill, Areny Gallart, Joan Antoni Rossell d'Ordino, Guillem Areny Teixidor de Sispony, Nicolau Areny d'Ordino, Macià Babot d'Escaldes, Joan Guillemó Torres i Pere Matteu Moles d'Andorra.

Més endavant, aquest moviment centrífug es va ampliar. Tot apunta al fet que l'organització interna del Consell se'n va veure afectada. De manera poc usual abans del 1750 i de manera més sistemàtica a partir dels anys 1790-1800, la figura d'un síndic particular —designat com a síndic general— es va anar imposant.

L'Arxiu de les Sis Claus permet establir un recompte parcial de les citacions dedicades a aquesta figura. Va ser mencionat 108 vegades abans del 1800, la gran majoria de les quals després del 1775, i 378 vegades al segle XIX. La tipologia de la documentació conservada —no es conserven els llibres del Consell General per al període posterior al 1744— no permet determinar si aquest diferenciació només li era conferida perquè se li encomanava una missió particular (tal com sembla demostrar-ho la recrudescència de citacions entre l'any 1794 i el 1821, que correspon a la seqüència de crisis iniciada amb la Guerra de la Convenció o del Rosselló i que pren fi amb la Guerra del Francès) o si respon al desenvolupament d'un paper regular. De bon principi, aquesta evolució s'ha de relacionar amb la sistematització de les juntes reflectida en la reducció per meitat de la quantitat de dies de sessió plenària. A partir del 1700, els vint-i-quatre membres ja no participaven a totes les reunions considerades corrents anteriorment. Cap indici

permet inferir que es tractés d'una reforma introduïda per una decisió concreta, sinó que, progressivament, el mecanisme d'urgència emprat al segle XVII es va convertir en un procediment ordinari.

Bona part d'aquest nou funcionament és descrit pel Manual digest i sembla que el desplegament es va intensificar més tard, a final del segle XVIII. Amb la sistematització de les juntes i de les delegacions s'evitava una part de les sessions plenàries dels vint-i-quatre consellers. En conseqüència, l'emergència d'aquesta mena de poder executiu incipient se substituïa al marc col·legial de la presa de decisió. Ara bé, no s'ha de fer una lectura exclusivament negativa d'aquesta concentració. Si el tractament d'alguns dossiers, en particular en l'àmbit comunal, palesen el desenvolupament d'una política interessada (ja fos en benefici propi o d'una determinada part de la societat), en molts altres casos la implicació i el temps invertit pels pròcers mostren una clara consciència de política d'estat per a la defensa de les Valls.

Aquesta evolució s'ha de posar en relació amb altres dinàmiques socials. En primer lloc, el creixement de la població. Amb la limitació d'accés als consells, proporcionalment, un nombre menor de cases participaven a la presa de decisions quan, al mateix temps, se'ls demanava una major contribució a les arques públiques mitjançant la modificació dels mecanismes fiscals.

Val a dir que les protestes generalitzades van tardar a veure la llum. De bon principi, la privatització temporal d'una part dels recursos comunals i la reducció gradual del sistema representatiu —que restringia la classe política a la sanior pars— només van generar protestes episòdiques. Diversos atenuadors facilitaven l'acceptació dels canvis, com ara l'ajut als pobres que prestaven els comuns, amb una política intervencionista sobre el mercat del gra.

7.15. PRODUCCIÓ I MERCATS DEL GRA: UNES DEMANDES DIFERENCIADES

La gestió dels estocs i la regulació dels preus dels cereals eren funcions essencials dels consells. Més enllà dels valors cristians de l'ajuda als pobres, garantir el subministrament de gra era el mitjà per limitar les tensions socials. Els principis rectors d'aquesta política eren l'exclusió d'es-

trangers, la prohibició de la mendicitat i l'orientació dels ajuts segons els beneficiaris. El Consell General i els comuns —però també les sagristies o els quarts— es feien càrrec dels seus pobres i exclouïen els altres. Una de les finalitats era lluitar contra la mendicitat. Per tant, assegurar uns mínims era la millor manera d'apaivagar els moviments socials.

Quan es declarava una crisi frumentària, la primera mesura pública era proteccionista: prohibir l'exportació de gra. Per alimentar els magatzems públics, primer es recuperava el blat sobrer de les Valls i, en segon lloc, si calia, es procedia a comprar-ne a la regió que proposava el preu menys car. De fet, el mercat cerealícol —sovint assimilat el blat dels pobres— ajuntava tres mercats ben diferents. El primer corresponia a les caresties més severes generades per un encadenament de diversos anys de mala collita. La manca podia afectar la majoria de les cases i quan s'acabaven les reserves de gra s'havia d'importar. Si la tresoreria, comunal o general, no abastava, els diners eren avançats per alguns prohoms. A partir del segle XVIII, el creixement dels diners de l'arxiu va limitar aquest procediment als casos més greus, i l'escassetat es resol·lia sense necessitat d'afectar els comptes corrents o d'imposar directament les famílies.

La segona demanda era causada per unes reduccions més estacionals de la producció, una demanda reservada als propietaris més petits. Se'ls fiava el gra perquè a l'hivern havien consumit la reserva prevista per a la sembra següent o la plantació de primavera els havia deixat sense existències per alimentar-se. Generalment, aquestes necessitats més curtes es solucionaven mitjançant els estocs dels molins i dels dipòsits comunals, si no es recorria al mercat intern. La concessió de boïgues o d'altres drets de conreu temporals sobre el comunal també servien per a parar el cop.

Finalment, el tercer mercat corresponia a les famílies que compraven gra regularment perquè no en produïen o en produïen molt poc. Entre altres, agrupava les cases de jornalers, mestres d'ofici, botiguers o traginers que no centraven la seva economia en el camp. Llavors, o bé compraven blat per panificar o, directament, adquirien pa als hostals o a les fleques comunals. Aquests preus públics eren condicionats pels aforaments regulats pel Consell General o els comuns i es tarifaven diferentment segons la situació.

7.16. L'AFORAMENT DELS PREUS I L'AJUDA AL POBLE

La tarifació era un dels fonaments de la política social dels consells. El Consell General fixava els preus de tres productes cabdals: el gra, el vi i el pa. El primer s'establia a la fi de l'estiu, quan s'havia fet la collita i es coneixien les quantitats produïdes. S'aplicava als graners públics que despatxaven, al major, els blats fiats que s'havien de tornar a la collita següent. Els dos altres servien per a les vendes a la menuda i es reservaven, essencialment, als hostals, tavernes o fleques.

Fonamentalment, al marge de la utilització de l'edifici, quan existia, el que garantien els comuns era el monopoli sobre la venda al detall. Els que tenien botiga havien de tractar amb quantitats superiors (més d'una arrova). Els serveis comunals havien de servir els estrangers, residents o de pas, i tota la població. Se'n mantenia com a mínim un a cada cap de parròquia i, segons el tràfic, també se'n havien implantat, amb més o menys encert, en altres punts.

Ara bé, l'aplicació de la normativa tarifària no era tan sistemàtica com sembla: hi havia excepcions. En primer lloc, en el marc de la casa i, sobretot, en l'àmbit de les companyies, la venda a la menuda als empleats i socis era sistemàtica i sovint els productes de primera necessitat integraven l'estructura del salari. Aquest costum es va ampliar a les fargues. Totes mantenien una botiga per als seus empleats (traginers, jornalers, minaires, carboners, fargaires) i, tret que s'hagués publicat una ordenació en contra, els preus eren lliures.

De la mateixa manera, cada comú pactava els preus de la carn amb els arrendadors de les carnisseries i podien fixar uns preus particulars que no sempre s'ajustaven als que fixava el Consell General per als altres serveis. Per al molí i la bladeria, per exemple, el Comú de Sant Julià precisava regularment que esperava l'aforament de les Valls per fixar el preu: adaptava la tarifa per evitar que l'estoc comunal fos venut a altres parròquies. Durant els mals anys, l'aforament dels blats fiats es revisava diverses vegades per adaptar-lo i impedir la fuga del gra a preu garantit per revendre'l en un mercat veí més lucratiu, per atenuar l'impacte de la variació estacional dels cursos sobre la població entre la sembra i la sega. La modalitat

que permetia de tornar el blat per blat era l'altre mitjà per evitar-ho. Ara bé, d'una manera general, per garantir les pèrdues, pagar el mesuratge i deixar un increment s'havia de tornar un sesteró de més per càrrega prestada (un de dotze). Dit altrament, tot i que pactada, la gestió dels blats comunals no s'escapava de la lògica de mercat.

La política de contenció tarifària més intensa era la del pa. Per exemple, durant les tres caresties majors del segle XVII, entre l'any 1642 i el 1658, el Consell General va contenir els efectes de les crisis mantenint el preu de la quèrna dos a tres vegades per sota del preu tarifat per al gra.

Aquest mecanisme s'aplicava sistemàticament a cada crisi i la cura amb la qual es corregien els preus per mantenir el servei tot limitant l'impacte de la inflació mostra la importància que revestia per a una part de la població. També ho demostra el mecanisme comunal destinat a mantenir el servei quan no es trobava un arrendador perquè els preus no permetien generar un benefici. Llavors s'establien un torn entre les cases d'anfoc: cadascuna havia de prestar el servei durant una setmana fins que s'hagués trobat un nou hostaler, flequer o carnisser.

De fet, l'any 1692, l'avaluació de les necessitats de les Valls feta pel síndic Areny diferenciava dues realitats. Feien falta 1.310 càrregues de blat i sègol en collita mitjana i molt més en any estèril. L'any normal corresponia a la demanda recurrent de les cases que acudien al mercat perquè no produïen el gra per abastar al seu consum, els altres eren les caresties quan les cases productores havien d'adquirir el que no havia donat la terra. La primera era estructural, ja que corresponia a les famílies que no centraven la seva economia en l'agricultura; la segona era conjuntural.

Entre els segles XVIII i XIX, les Valls van patir una carestia cada dècada. Onze entre el 1700 i el 1800, entre les quals destaquen la fase del 1709-1714 durant la Guerra de Successió, i les de 1769 i 1772. A la fi del segle, la collita escassa del 1789 va inaugurar una fase molt complicada que es va allargar fins al 1816. Fins al 1876, se'n van registrar vuit i els pics principals en els preus coincideixen amb les guerres carlines. En aquests moments àlgids, la prohibició d'exportació de blat i l'obligació de vendre els romanents privats als consells resultaven insuficients per pal·liar la buidor dels graners. Lla-

vors, els rendiments baixos dels camps se sumaven a la complicació d'adquirir gra en uns mercats desorganitzats on els preus tiraven a l'alça. Per contra, Andorra es beneficiava d'un avantatge en relació amb els seus veïns, gràcies als privilegis d'importació renovats pels reis. Mentre els esdeveniments se centraven a un costat de la frontera, sempre quedava l'opció de privilegiar la compra a l'altra vessant i, així, limitar el creix dels preus aforats.

7.17. RELIGIÓ I CARITAT: BASES DE LA COHESIÓ SOCIAL?

Més enllà de la regulació de la venda de productes alimentaris de primera necessitat, la política dels consells per mantenir la cohesió social també revestia uns aspectes caritatius, sanitaris i religiosos.

Al principi del segle XVII es va instaurar un servei mèdic assegurat per un metge contractat pel Consell General i remunerat pels comuns. Primer, vivia a la Seu i feia unes gires regulars per les parròquies. Posteriorment se'l va obligar a residir a les Valls i se'l podia cridar en qualsevol moment, sempre que la família del malalt es fes càrrec del desplaçament, a més de les cures. Més endavant, el servei sanitari es va completar per la contractació d'un barber i per l'autorització de vendre remeis i unguents. D'altra part, els comuns costejaven les despeses mèdiques o es feien càrrec del vi, de la carn o del pa que necessitava un malalt, un pobre o una viuda desemparada. També feien moldre i pastar farina per als pobres. Aquestes actuacions tenien a veure amb l'ajuda social i s'arrelaven en la devoció catòlica de la societat. La religió condicionava uns aspectes essencials de les iniciatives comunals.

En aquest àmbit, una de les responsabilitats financeres més importants era la remuneració dels capellans. Els rectors, més enllà de l'augment derivat dels delmes que rebien per assegurar la salvació de les ànimes, cobraven per uns actes concrets. Els vicaris conductius rebien un sou base completat amb uns jornals per assistir uns actes particulars. També hi havia el campaner que sonava les misses i els actes civils, que particularment cridava als consells.

Els vicaris conductius compartien amb els rectors el calendari litúrgic fixat per la consuetud de cada

parròquia. Al marge dels actes que ritmaven la vida familiar —com el bateig, la comunió, els casaments i els enterraments—, se'ls encomanaven les absoltes pels difunts, participaven a les completes vesprals i a les processons regulars o destacades com la de la Passió i a les festivitats del sant patró parroquial. Puntualment, se'ls cridava per fer exorcismes quan la tempesta amenaçava els cultius. S'encarregaven de la catequesi de la Quaresma a la Passió i, mentre no hi va haver mestre d'escola, podien impartir les primeres lletres als nens. Cobraven segons el nivell de l'alumne o a la gràcia de Déu —és a dir, gratuïtament— pels més pobres.

Altres celebracions religioses emanaven del Consell General i eren encomanades a cada parròquia. Les processons dedicades a sant Roc, santa Bàrbara o sant Cosme i Damià s'exigien per protegir els pobles de les malalties i de les morts sobtades. S'invocava sant Isidre per evitar la repetició de males collites i s'implorava l'Esperit Sant per demanar encerts als delegats que anaven a tractar d'un assumpte diplomàtic. En moments particularment greus, s'organitzaven peregrinacions als tres santuaris. Els habitants de Canillo i Encamp s'aplegaven a Meritxell, els d'Ordino i la Massana a Sant Antoni de la Grella i els d'Andorra i Sant Julià es reunien a Canòlic.

Tots aquestes actes, als quals s'afegien les festes dels fadrins organitzats en quadrilles i les distribucions de viures sufragades pels comuns per Carnestoltes, Pasqua o Nadal, participaven en la cohesió de la col·lectivitat, i el creixement econòmic del segle XVIII en va facilitar el finançament. Aquests festius als quals cal afegir l'Assumpció o Mare de Deu d'Agost i Tots Sants, també eren l'ocasió per a les autoritats de mostrar el seu ascendent sobre la col·lectivitat. Es va decretar l'obligació per als prohoms d'assistir a totes les festes solemnes seient als bancs que els corresponia segons la seva antiguitat (1771) i, al segle XIX, es multaven les absències injustificades a misses o vespres i es precisava que havien de vestir el gambeto (1846). Els esforços per reforçar la seva imatge i la cohesió col·lectiva es desenvolupava en un context particular. La bonança iniciada amb el Set-cents es va traduir en un doble fenomen: d'una part, la reglamentació es tornava més restrictiva per privilegiar unes activitats econòmiques particulars i, de l'altra, els prohoms ja no es veien tan legitimats per administrar els cabals comunals excedentaris. Una de les prim-

eres confrontacions la va generar el tabac.

7.18. EL TABAC: CONTRABAN I DIPLOMÀCIA (1730-1806)

La introducció del cultiu es va fer entre el 1710 i el 1730. Ara bé, la producció nacional no s'ha de magnificar. Fins a la fi del segle XIX, les especificats de les plantes —que necessitaven molta aigua i temien les gelades— limitaven molt les possibilitats de conreu, que només s'obtenia a les parròquies baixes. El problema principal no radicava en la producció residual feta pels que van aprofitar la concessió temporal per a sembrar quaranta plantes per al seu propi abastament (1762-1765), o el plantaven il·legalment en lloc de comprar-lo, sinó en el que s'arrelava en el comerç fraudulent. De fet, el tràfic del tabac va ser el primer producte tipificat com a contraban. Des del 1730, l'Administració reial espanyola es va fer càrrec del monopoli de manera directa. Al mateix moment, a França, la percepció del dret es va transferir a la Ferme Générale per posar remei al descontrol generat per la gestió de la Companyia de les Índies, que havia deixat via lliure als traficants durant tretze anys.

En els dos regnes, a partir del 1730 es van promulgar declaracions d'una violència poc freqüent per protegir el monopoli. Les prohibicions es van acompanyar d'una amplificació de la repressió judicial. Les promulgacions successives s'havien de comunicar en tots els municipis del regne, hi hagués o no cultiu o contraban, i aquesta obligació es va fer extensiva a les parròquies andorranes, que havien de penjar els edictes representant la voluntat reial a les places públiques.

Andorra no era una zona de pas major i el volum defraudat no justificava les reaccions fulminants del bisbe Simeón de Guinda, pressionat pel director de les rendes, i del Consell General. La seva lògica era una altra: en el marc dels canvis instaurats pel Decret de Nova Planta a Catalunya, el frau s'havia d'erradicar tant sí com no abans de convertir-se en una qüestió d'estat.

Aquesta necessitat resultava de la propensió de l'Administració de Felip V a considerar Andorra com una extensió del regne. Un dels primers precedents d'aquest tarannà va ser la inclusió d'un llatzeret al peu del coll de Siguer en el pla dissenyat a Madrid per contenir la pesta del 1720.

Pel que fa al tabac, l'assumpte va rebrotar l'any 1765, quan el bisbe Francisco Fernández de Xàtiva va exigir mesures contra el contraban al Consell General. Tal com ho mostra l'edicte del 1773 pel qual s'amenaçava de desterrament els andorrans que acollissin forans que comerciaven amb tabac o, dos anys més tard, l'ordre als còsols de prohibir l'establiment d'estrangers que no tinguessin una vida i uns costums recomanables o que es dediquessin al contraban, el tràfic no era només el fet dels andorrans. Durant la Revolució Francesa, va sorgir una circumstància agreujant: el perjudici no resultava només d'aquells que es designaven com a mals andorrans i els estrangers, sinó que hi participaven desertors.

Contràriament als privilegis que prohibien el pas de tropes per les Valls per preservar-ne la neutralitat i, a la pràctica, l'establiment d'un control fronterer organitzat pels andorrans quan unes tropes amenaçaven d'entrar al país, l'any 1790, el bisbe Boltas va aconseguir la intervenció de la ronda volant, una milícia armada enviada pel ministre d'Hisenda espanyol. Tal com ho van descriure els delegats del Consell al prefecte de l'Arieja (1801), l'afer fiscal inicial s'havia convertit en una qüestió que anava molt més enllà dels fets.

La percepció expressada pels consellers s'havia de relacionar amb els fets de l'any 1793, quan els convencionals de Foix van trencar l'equilibri institucional en refusar de rebre el pagament de la quèstia, que consideraven com una reminiscència feudal. Les actuacions episcopals van denotar un clar desig d'aprofitar la desaparició del poder senyorial francès i d'evitar la influència dels regicides sobre el copríncipat. D'altra banda, tal com ho il·lustra, entre altres, el mapa Gussfeld de l'any 1798 —dibuixat a partir del mapa de Cassini—, Andorra s'integrava gràficament al comtat de Foix. De nou, fins a la reformulació de l'*statu quo* per Napoleó I (1806), l'observació del monopoli havia fet perillar la pròpia existència d'Andorra.

Al marge d'aquests afers d'estat, en l'àmbit intern, particularment per a les famílies que fonamentaven la seva subsidència en el mercadeig transfronterer a petita o gran escala o el bescanvi, les limitacions que envoltaven el tabac penalitzaven amb contundència un producte fàcil de transportar que generava una plusvàlua substancial, malgrat ser un producte de qualitat mediocre. Les de-

cisions per erradicar-lo preses pel Consell General eren difícilment acceptades quan bona part del comerç considerat lícit pels mateixos prohoms era desenvolupat per uns ramaders, uns mestres de farga i altres negociants de les Valls que feien una interpretació relativament laxa dels drets concedits pels privilegis.

El tabac va agreujar la contestació generada en relació amb l'aprofitament col·lectiu del territori, sobre el qual es publicaven uns reglaments cada cop més exloents. L'obra social i, sobretot, el desenvolupament d'un mercat laboral atractiu van servir per a mantenir l'equilibri. Ara bé, els paràmetres d'aquesta estabilitat es van veure profundament modificats per la crisi estructural que hi va haver a partir de mitjan segle XIX.

7.19. MOVIMENTS SOCIALS I CRISI ESTRUCTURAL: 1806-1860

La contestació social va adoptar diversos aspectes. Els comuns van endurir la normativa per evitar l'entrada del ramat comú als cortons, cosa que va provocar un trencament amb el baix poble, que es queixava regularment de la manca d'herba. Durant la segona meitat del segle XVIII i a principis del XIX, els comuns van haver de recular: alguns van optar per reduir la quantitat de pastures arrendades; d'altres van modificar el calendari d'arrendament perquè la colla comuna les pogués aprofitar durant la primera fase de l'estiueig.

Al segle XIX, la cabana ramadera es va reduir. Els ovins van anar davallant entre 1730 i la darrera dècada d'aquest segle. Aquest cop, a diferència del que havia passat el 1700, la reducció no era com a conseqüència d'una reestructuració de l'activitat ramadera interna. Els metedors van experimentar una forta reducció a partir del 1850 coincidint amb la crisi de la siderúrgia que, en una vintena d'anys, va portar al tancament de totes les fargues (1876).

Més enllà de la greu afectació que representava per al mercat laboral, l'alteració dels mercats tradicionals també va repercutir en totes les cases, ja que els diners obtinguts gràcies als lloguers de la farga i al carboneig facilitaven la inversió comunal. A Andorra i Sant Julià, una part dels cabals obtinguts dels béns comunals havien estat distribuïts per respondre a la pressió del baix poble,

que va tenir una delicada situació econòmica durant la primera i la segona carlinada. Però aquestes decisions van generar controvèrsia al Consell General. L'any 1847, els consellers van prohibir repartir diners als veïns sense el consentiment previ de tots els comuns. La llibertat de fer caritat, com sempre, es mantenia, però sense innovar. Fonamentalment es tractava de reduir-la a l'almoïna i defugir-ne la institucionalització, que podia traduir-se en un increment de la pressió social.

D'altra banda, com la major part de les valls pirinenques, durant la dècada de 1860, la demografia andorrana va assolir el seu punt àlgid. En aquell moment, els comuns ja no podien assegurar tan fàcilment el paper protector que havia preservat una certa pau social. A més, creixia el nombre de cases, però no s'ampliava la representativitat dels consells. Cada cop s'acceptava menys aquesta exclusió.

Des de la fi del segle XVIII, la desconfiança dels prohoms envers el baix poble era patent. Es va desenvolupar una cultura del secretisme que es va portar fins a l'extrem de castigar els representants que no mantenien el secret sobre els afers tractats pels consells. Les coses del poble s'havien convertit en la cosa de consellers.

Per la seva banda, el baix poble també desconfiava dels prohoms i els acusava d'abusar de béns públics. Entre altres exemples, a la parròquia d'Andorra, una part de la població oposada a la venda de carbó per construir una nova farga es va constituir en comissió per portar l'assumpte al Consell General. Desesperats davant la negativa del Consell, van traslladar la queixa davant del bisbe perquè consideraven que s'havia afavorit el comprador sobre el bé col·lectiu.

En el mateix sentit, l'any 1861, a Sant Julià, un comitè de veïns va presentar una queixa relativa a l'absència de publicitat en les vendes de fusta. En tot cas, el problema dels deutes deixats per les autoritats comunals en sortir del càrrec era prou significatiu perquè, tant els reformistes com els tradicionalistes, l'incloguessin en les seves propostes de reforma política (1865-1866).

La queixa laurediana té un interès particular, ja que hi van aparèixer uns arguments innovadors: la República d'Andorra i la sobirania del Consell General sobre del comú, però també el dret de control per part de la població. El model que s'havia de se-

guir ja no era el dels antics, pregonat pel Manual digest. En aquest sentit, uns anys després, l'any 1870, el síndic Nicolau Duedra atorgà el permís d'entrada als jesuïtes del noviciat dels frares de la Companyia de Jesús d'Aragó en contradicció amb els preceptes del *Manual digest* o, l'any 1879, el síndic Bonaventura Moles va autoritzar la còpia del *Manual* pel govern de Jules Grévy en contra del precepte que en reservava l'ús als consellers. Aquestes decisions, fruit del seu temps, van anunciar la vinguda dels nous temps.

7.20. LA SOCIETAT TRADICIONAL: UN IDEAL TARDÀ CONFRONTAT A LES FONTS MODERNES

Els canvis estructurals del segle XIX, sovint consolidats per l'evolució dels inicis del segle XX, van modelar una societat que va conservar una certa plasticitat en el període modern i, alhora, se'n distingia en aspectes fonamentals. Bona part dels patrons culturals utilitzats per a definir la societat tradicional andorrana es van concebre en aquell moment o es van fonamentar sobre els testimonis d'aquell període.

Aquesta aproximació presenta una dificultat d'interpretació. La tradició s'entén com la rèplica d'una realitat preexistent que confereix a la societat un caràcter inamovible. L'absència de temporalitat porta a pensar que Andorra només havia canviat per respondre als estímuls exteriors. El període modern ens ensenya que la realitat va ser més complexa i fluctuant. El món havia aportat la seva temporalitat i els seus trencaments cronològics, però també existien unes dinàmiques internes, que havien seguit els seus propis ritmes i que van potenciar la creació d'una identitat andorrana pròpia que pouava les arrels conceptuals en el mite de les repúbliques muntanyenques arcaïques, variant pirinenca de l'imaginari europeu construït a partir de l'ideal suís.

Uns dels elements diferenciadors fonamentals entre la societat andorrana del segle XVIII i la que va sorgir de la crisi socioeconòmica de la fi del XIX té a veure amb la balança comercial de les Valls. Més enllà del comerç transpirinenc, legal o il·legal, des del segle XVI, el sistema econòmic de les Valls s'havia fonamentat en l'intercanvi d'excedents.

Els principals factors que impulsaven la produc-

ció no es trobaven a Andorra, sinó que eren a l'exterior i radicaven en la demanda de carn ovina, d'animals de treball i de ferro. La capacitat d'inversió dels andorrans, igual que l'atractiu de les Valls pels estrangers que hi residien, permanentment o temporalment, demostra que la balança era positiva. A partir del valor del bestiar, de la producció de ferro i de la quantitat de cases censades es pot esbossar un marc temporal per aproximar-nos a la variació del volum de producció destinada a l'exportació. En la darrera dècada del segle XVII, amb una siderúrgia encara incipient, el valor d'aquestes produccions internes representava unes 154 lliures barceloneses anuals per casa. Entre el 1720 i el 1750, el valor mitjà voltava les 207 i 212 lliures; la siderúrgia suposava el 26 %. Entre el 1800 i el 1820, la mitjana decennal era d'unues 270 i 306 lliures; el ferro en generava més de la meitat.

Si sumem conjuntament el cost de les mercaderies que justificaven la demanda del síndic Areny per passar la frontera sud (1692) i les que va autoritzar el rei de França cap al nord (1765), a preu de mercat, en el primer cas, les importacions equivalien al 49 % de la producció, i en el segon, a un 35 %. Tot i ser orientatives, aquestes xifres il·lustren una tendència clara: el centre de l'espai econòmic andorrà era fora de les Valls, i més encara si es té en compte que una part dels productes comercials mencionats només transitaven per Andorra.

Al segle XIX, quan es va iniciar el procés de la Nova Reforma, el valor d'aquestes produccions havia baixat a 211 lliures i el ferro només en suposava el 45 %. A la fi del segle, només era de 75 lliures i el ferro havia desaparegut. Malgrat mantenir-se la quota d'importacions de mercaderies franceses autoritzades, no hi ha dades seriadades sobre el comerç transpirinenc d'importació per avaluar l'evolució de la balança comercial. Tot i això, en vuitanta anys, les exportacions generades per les tres principals activitats econòmiques s'havien reduït en tres quartes parts i, convertides en salaris, la mitjana anual per casa havia passat d'un valor superior a 3,5 anys de treball d'un jornalier a menys d'un any al final del segle. L'economia andorrana havia perdut el caràcter excedentari.

D'altra part, al marge dels canvis interns, al segle XIX, al Pirineu hi va impactar la modernitat i, en particular, la revolució dels transports. El tragí encara era l'únic mitjà de transport i, malgrat el seu cost

elevat, fins passat el 1850, el comerç de trànsit mantenia la competitivitat. Al nord, les millores de la carretera que unia Tolosa i Acs des del 1782 i, sobretot, l'arribada del ferrocarril —primer a Foix el 1862 i després a Acs el 1888—, van encongir els fluxos transpirinencs en benefici de la via mediterrània.

El comerç interregional conduït pels andorrans que s'interrelacionava amb el mercat de l'Arieja se'n va veure afectat: incidia directament en el comerç de productes importats per la revenda en l'àmbit regional, però també fou determinant per les exportacions de productes nacionals cap al sud. Hi ha una clara correlació entre la contracció del mercat siderúrgic i la progressió de les connexions ferroviàries entre la Catalunya interior i els ports marítims. Malgrat un cost de producció superior, el tren lliurava l'acer dels alts forns espanyols i europeus a un preu més competitiu. Cal recordar que la patent Bessemer per convertir el ferro colat en acer va arribar tard. Quan el mercat va ser inundat per aquest metall amb un preu de producció prou baix com per competir directament amb el ferro de les fargues, ja feia més d'una dècada que la darrera farga a la catalana havia tancat com a conseqüència de la revolució dels transports.

La nova proximitat dels Pirineus amb el seu entorn llunyà tingué dues conseqüències estructurals cabdals. D'una banda, els intercanvis fundats sobre l'intercanvi de productes de primeres necessitats entre regions ja no se sostenien més enllà del mercat pirinenc proper i, *de facto*, el mercat intern amb el Prepirineu o la plana es tornava deficitari per falta de productes de retorn competitiu. D'altra banda, per mantenir una activitat transfronterera beneficiosa, el negoci es va haver de centrar en els productes que presentaven el major valor afegit (tabac, fòsfors, etc.) En aquell moment, la recurrència amb la qual el contraban es descrivia com un mitjà de subsistència imprescindible troba una explicació evident. Aquesta realitat no es devia, només, a l'extensió de la tipificació del delictes producte de l'enfortiment de la reglamentació antifrau exercida pels serveis de duana estatals dels dos estats veïns, sinó que responia a una necessitat.

En aquest context força desfavorable, la taxa més pesant, el delme, es va convertir en una primera

font d'oposició, cada cop més virulenta, quan anteriorment no era el cas.

7.21. ELS IMPOSTOS I LA REACCIÓ CONTRA EL DELME

El delme s'havia suprimit a França des de la Revolució. A Espanya, la pressió popular va aconseguir que desaparegués el 1837. A les Valls, l'any 1842, el Consell General va decretar la commutació de l'impost anual del bisbe per un import de 1.860 lliures. Pel cap baix, es reduïa a la meitat el que rebia el bisbe. Probablement va ser així per l'efecte acumulat dels elevats preus que van seguir a l'aixecament dels Malcontents (1827) i d'una successió de collites deficientes entre 1830 i 1840. Aprofitant l'exili del bisbe a Montpeller, el Consell General va aplicar la política dels fets consumats. Aleshores, els arrendaments de delmes, més o menys pactats, van continuar fins a la fi del segle, però aquest acord forçat va ser una font incessant de disputes entre els andorrans i les autoritats eclesiàstiques. A partir de la Reforma del 1866, els andorrans es van negar a pagar i els drethavents els van amenaçar amb l'excomunicació. La resolució definitiva del conflicte no es va aconseguir fins al 1903.

La lectura lineal d'aquests fets no s'ha de limitar al descontentament resultant dels efectes de la recessió. Per a una part de la població era conseqüència de la difusió de les idees liberals. En el context del llarg procés de la desamortització eclesiàstica iniciada per Manuel Godoy (1798), des de la Guerra del Francès (1808-1814), durant la qual el Consell General va aportar la seva ajuda amb el lliurament de provisions a les tropes absolutistes ubicades a la Seu (1811-1812) per tal de facilitar el manteniment de l'obertura de la frontera, passant per l'episodi de la Regència d'Urgell —proclamada a la Seu el 1822 per oposar-se a les constitucions liberals—, les veus favorables al canvi es van fer sentir a Andorra.

El raonament que es va fer sobre el delme és que es podia commutar perquè s'assimilava a un impost per al culte i el cobrava com a cap de l'Església andorrana, mentre que la part del capítol s'havia de cancel·lar perquè era un impost senyorial injustificable. Per contra, malgrat la seva naturalesa clarament senyorial, aquest argument no es va aplicar amb la mateixa contundència a la quèstia.

El valor nominal de la taxa exigida pels senyors

només s'havia incrementat per les fluctuacions dels canvis de paritat entre la moneda francesa i la catalana. Pel que fa al seu valor real, el cost que pagava el contribuent, la combinació del l'augment de la quantitat de cases tributàries i l'evolució dels preus n'havia atenuat molt la repercussió. En relació amb el segle XVII, la quèstia havia perdut prop del 40 % del seu valor nominal. Un altre factor atenuant d'una possible contesta era el bo de la quèstia. La repartició es feia de manera que s'obtenia un excedent que quedava en mans del Consell General. Aquesta part del pagament va experimentar un creixement notable a partir dels anys noranta del segle XVIII. Al segle XIX, entre el trenta i el quaranta per cent dels pagaments comunals en concepte de quèstia es quedaven a Andorra.

Aquest canvi, cal relacionar-lo amb l'evolució del foc gros. Primer, la taxa pagada exclusivament pels anfocs s'havia reduït (1731) i, posteriorment, es va congelar (1765). Més tard, a partir del 1785, les despeses que es cobrien amb el foc gros van ser imputades al bo de la quèstia, que pagaven tots els contribuents. Més encara, en aquell moment, ja no es va repercutir sobre les cases d'anfoc, sinó que va passar a integrar el deute corrent. El manteniment del foc gros, convertit en redre, encara assenyalava una diferència d'estatus social i de drets polítics entre les cases de les Valls. Per contra, la responsabilitat financera respecte a la cosa pública es va perdre. En lloc de fer-lo pagar als anfocs, els comuns el pagaven com qualsevol dels censos heretats del període medieval (draps a rentar i oli de la llum de Santa Maria d'Urgell, el cens de Costoja, vaca grossa i magra...).

Ara bé, si la simbologia d'aquest canvi és reveladora de l'evolució de la mentalitat comunitària cap a un estancament de la classe política i una repartició més àmplia dels deures, per a cada casa, financerament, la seva repercussió era menor. Fiscalment, l'element més destacat va ser la reducció de la pressió atribuïble a les taxes antigues. En relació amb el pressupost gestionat pels comuns, la disminució va ser dràstica. Per exemple, a la Massana, fins a la dècada dels setanta del segle XVIII, la quèstia, el bo de la quèstia i el redre sumaven un valor equivalent, o superior, al del pressupost comunal. Aleshores, aquesta proporció es va reduir i, a la fi del segle XIX, només

equivalia al 12 % dels cabals comunals.

El pes d'aquests tributs, particularment el de la quèstia, s'havia dividit, mentre que, fins al moment en què van esclatar els conflictes al voltant dels aranzels duaners, els beneficis que en treia la població eren similars als que gaudien un segle abans (privilegis comercials). El seu pagament no era inassolible i, com a mínim, el seu impacte era molt menor del que corresponia als delmes. Tanmateix, més enllà de la protecció aportada pels privilegis, el pagament de la quèstia garantia l'estatut polític d'Andorra.

El sentiment generat pel cobrament dels delmes era molt diferent. Malgrat la reducció, aquest pagament pesava cada cop més en unes economies familiars que patien una greu reducció dels recursos. A més, l'any 1875, el capítol calculava que, a banda del delme corrent (de l'any), havia de cobrar uns endarreriments equivalents a trenta anys de quèstia. Aquesta pressió es vivia com una exacció inassolible, particularment per tots els petits patrimonis impactats per l'estancament del mercat andorrà. En una societat profundament catòlica, va créixer un corrent anticlerical. Mentalment, la percepció de la societat moderna andorrana patia d'un altre estereotip que condiciona molt la seva percepció: la pobresa generalitzada.

7.22. LA CASA I L'ESTEREOTIP DE LA POBRESA

Fins al primer terç del segle XIX, Andorra era un espai obert. Aquesta permeabilitat no s'explica només per la necessitat de pal·liar deficiències internes.

La conversió del sòl agrícola n'era un indicador clar. Com en altres valls dels Pirineus, durant el període modern va créixer la producció d'herba i de pastura. Si es va poder optar per la mutació d'una part notable del parcel·lari de fons de vall en lloc de centrar-lo en la producció de gra és perquè amb la ramaderia facilitava una activitat més lucrativa.

El desenvolupament d'una ramaderia especulativa corresponia a una elecció facilitada —que no imposada— pel medi natural. La casa s'havia convertit en la matriu familiar, política, mental, i era l'únic canal que permetia l'accés als béns comunals. En canvi, el model econòmic autocentrat que s'ha ideat al seu voltant no s'ha d'aplicar sense cautela a altres períodes.

Evidentment, segons el domini que cada casa posseïa es cobria part de les seves necessitats amb la

producció interna. Per a les famílies, la terra era la inversió definitiva. Tanmateix, ja sigui mitjançant el seu treball o gràcies als dividends obtinguts, directament o indirectament, sobre la comercialització, una part creixent de la societat moderna havia desenvolupat uns altres models que no se sostenien en una producció agrícola pròpia: al segle XVIII, i més encara al XIX, la majoria de les cases no posseïa una superfície agrícola suficient per poder fer-ho.

A la fi del segle XIX, el leitmotiv relatiu a la pobresa generalitzada del país que feien servir els síndics en els seus discursos per justificar la permanència dels privilegis s'havia convertit en una realitat. Sense sou i sense mitjans per desenvolupar una activitat lucrativa, la propietat es va convertir en el mitjà principal per alimentar-se. En aquell moment es creà el mite de la societat tradicional regulada per un model autosuficient i pel recurs sistemàtic a l'emigració.

Aquests factors reguladors no van aparèixer en aquell moment. La societat moderna era profundament desigual i les transferències massives de terres que van succeir les diverses crisis modernes mostren que l'estructura mateixa de la propietat se'n va veure afectada. D'altra banda, un gruix de la població vivia al límit de la pobresa. Una successió d'anys nefastos els podia empènyer a l'emigració. Altres vegades, principalment a l'hivern i a la primavera, havien de fer feines temporals per completar l'estacionalitat de les disponibles a Andorra. Per a les famílies que vivien amb poca terra o sense, la possibilitat de comerciar —és a dir, de mantenir oberts els passos fronterers, particularment en temps de guerra— era fonamental.

El paradigma de la terra d'Andorra que no donava per viure es va plasmar sobre l'organització de totes les cases. Aquesta realitat va potenciar la idealització d'una societat muntanyenca per a la qual el respecte de la tradició impedia els canvis. Els límits de la casa i la frontera —l'espai d'intercanvi— s'han interpretat únicament com a instrument de supervivència i no com una font de diferenciació i de dinamisme. Aquesta visió porta a una noció de societat sense història que no té cap legitimitat intel·lectual.

Tanmateix, més enllà dels aspectes estructuralistes de la societat, altres elements fonamentals es van veure transformats a la fi del període mod-

ern. Molts d'ells tenen a veure amb la vida quotidiana i el paisatge, però, en molts aspectes, encanxonats en la rigidesa d'uns models atemporals, queden encara per estudiar perquè havien passat desapercebuts.

7.23. ELS CANVIS RECENTS EN LES RUTINES RAMADERES

De la mateixa manera que l'assimilació sistemàtica de la ramada ovina amb la ramada transhumant no sosté la crítica històrica, les rutines emprades per gestionar els animals durant l'estiueig tampoc van ser immutables.

Durant el segle XVIII, l'explotació de les pastures es basava en la unió de ramaders. En alguns casos, l'associació es feia per llogar un cortó, però sovint els arrendaments es combinaven i d'aquesta manera els ramaders s'asseguraven la utilització d'uns recorreguts que sumaven diversos cortons, gestionats de manera autònoma en el marc de l'associació.

Malgrat que es va ampliar la quantitat de ramaders que participaven a les subhastes, una minoria de cases monopolitzava l'alta muntanya arrendada pels comuns, deixant a la població l'aprofitament col·lectiu de les pastures no llogades i dels emprius. Al Madriu, per exemple, quan s'obrien els cortons als llogaters, els animals dels altres propietaris havien de seguir les colles dirigides pel vaquer i l'eguasser cap a Vallcivera.

A partir de la fi del segle XVIII, la situació es va reequilibrar sota la pressió del baix poble. D'una banda, es va abandonar l'arrendament d'alguns cortons; de l'altra, es va modificar el període d'arrendament d'altres pastures, que només es llogaven pel període posterior a l'aprofitament per la colla comuna (rastolla). Paral·lelament, la presa d'importància del bestiar gros va potenciar una altra organització. Els animals s'agrupaven en unes ramades comunals sota el control d'un o de diversos eguassers i vaquers que marcaven el compàs de les ramades ovines sense sortir del territori comunal.

L'alteració de la gestió de l'espai supraforestal, sumada a la pèrdua progressiva dels drets d'emprius delimitats fora del territori andorrà, va generar les rutines ramaderes explotades durant el segle XX. Aquests recorreguts, regulats pel calendari de desplaçaments dels animals d'una vessant a una

altra sense sortir del territori d'ús comunal, es van imposar tardanament i la seva utilització per analitzar els impactes ramaders històrics sobre la base d'una essència tradicional resulta, com a mínim, parcial. Aquesta modificació recent no va ser l'única; altres transformacions recents també van repercutir en el medi natural que donava suport a aquestes activitats.

7.24. EL BOSC RAMADER I LA TRANSFORMACIÓ MODERNA DEL PAISATGE D'ALTA MUNTANYA

El rol del bosc es va reduir generalment a l'entredós: la franja que s'estirava damunt dels rebaixants i valia només pel que se'n podia extreure, ja fos per la dieta (recol·lecció, caça o pesca) o com a reserva de terreny agrícola mitjançant l'artigatge temporal (boïgues) o definitiu (judicacions). L'arqueologia del paisatge ha posat a la llum una dinàmica més complexa que obliga a revisar-ne la cronologia. Una part de les pastures actuals ja existia al segle XVIII, però una part significativa va néixer en aquell moment. Per adonar-se de la magnitud dels canvis cal ressituar-los en una dinàmica llarga.

Els testimonis del carboneig mostren que els sectors talats per les fargues atenyien freqüentment els 2.400 a 2.500 metres d'altura. És a dir, que el límit forestal que està tornant a guanyar la massa boscosa des de la fi del segle XX s'assembla força al que coneixien els ramaders d'època moderna. En molts llocs, el descens altitudinal del límit superior del bosc es va esdevenir durant els segles XVIII i XIX i era conseqüència de la pressió temporal exercida pel carboner i que va continuar el pastor.

Per tant, la imatge d'una obertura generalitzada de l'alta muntanya que reflectiria el paisatge medieval s'ha de revisar. Una primera obertura, fins al segle XIII, es va deure, en part, a l'extensió del cultiu dels cereals, la producció dels quals es documenta puntualment a l'orri del Cubil als segles XII-XIII. Amb la petita edat de gel, durant la transició entre el període baixmedieval i el modern, els espais agrícoles situats a les altures superiors es van abandonar; els que ja no s'aprofitaven per la ramaderia van tornar al bosc. Aquest moviment sembla corroborat pel desenvolupament del pi (*Pinus*) entre el 1450 i el 1550 enregistrat pels estudis paleoambientals del Madriu.

Malgrat tractar-se dels únics casos estudiats i provenir de la mateixa parròquia (Encamp), l'arqueologia apunta que, en aquell moment —entre la segona meitat del segle XV i el primer terç del XVII—, les construccions ramaderes documentades en alta muntanya es diferenciaven força dels models posteriors. Caracteritzades per una organització complexa al voltant d'una munyidera i amb unes mides més semblants a les d'una borda que a les d'una cabana, il·lustrarien físicament el model previ a la transformació ramadera que va tenir lloc al voltant del 1600, quan una ramaderia ovina fundada sobre la producció de llana i formatge s'adoptà al model d'explotació carnisser.

Posteriorment, al segle XVIII, la ubicació de les carboneres evidencia, d'una banda, que els límits inferiors de les partides ramaderes no s'ajustaven necessàriament al marge superior del bosc. De l'altra, particularment al Madriu, millor documentat, testimonia que una part substancial de la superfície dels cortons del segle XVII integrava una part d'arbreda i algunes partides n'eren cobertes. Probablement, la utilització del bosc ramader s'explica per una densitat menor dels arbres i, sobretot, per una tipologia del sotabosc diferent a la que es coneix en l'actualitat. En particular, cal remarcar que el creixement del pi de la fi del segle XIV va anar acompanyat per una regressió de l'abarset (*Rhododendron*), la ingestió del qual és mortal per als ovins.

En molts sectors pels quals es documenta una desaparició de la coberta vegetal, durant els segles XVIII i XIX, els pastors van aprofitar el desboscament previ dels carboners. En aquest sentit, cal destacar que si, en lloc de resseguir la cronologia dels canvis que van afectar cada ramada per separat (oví, equí, boví, estrany i nacional), se suma l'impacte global de tots els animals en una única unitat de mesura (UGB), la pressió màxima sobre el medi muntanyenc va tenir lloc en concomitància amb la principal pressió siderúrgica, del 1730 al 1860. Per contra, la major variació no es devia als ovins, sinó que provenia de la quantitat de bestiar gros, primer del ramat equí i posteriorment del boví.

Actualment, aquest bosc ramader es compon d'espais majoritàriament dominats per l'abarset. El desenvolupament d'aquest binomi va estar potenciat per la reducció ramadera del segle XX, que ha centrat l'activitat en els millors herbatges en detriment d'altres espais, que s'han tornat gairebé im-

productius per la ramaderia. Una part substancial d'aquest herbatges —que s'han conservat a la part superior de l'estadi montà i a l'inferior de l'alta muntanya— va ser delimitada o ampliada en un període recent, com a mínim posteriorment a l'acció de les fargues.

A la inversa del carboneig, el canvi d'ús motivat per la creació d'un camp o d'un prat requeria la desaparició perenne dels arbres. Per tant, un dels principals paràmetres que va influir en la constitució del nostre paisatge històric troba les seves arrels en les transformacions dels segles XVIII i XIX. Aquests canvis moderns no es llegeixen només en l'alta muntanya, sinó que també són presents al fons de vall, on se situaven les parcel·les privades i on es concentra la majoria dels testimonis materials d'aquesta història.

7.25. EL DRET COL·LECTIU I LA FORMACIÓ D'UN PATRIMONI CULTURAL RURAL

Per facilitar la gestió col·lectiva, sovint s'acabaven formant uns lots de diverses terres que, malgrat pertànyer a persones distintes, es regulaven en conjunt. En resultava una especialització que, territorialment, quedava reflectida en les partides que delimitaven diversos cultius (prats, horts, canemars...).

Quan s'atorgava un dels dos drets, guarda o defens, el propietari havia de tancar la terra amb un mur prou alt per impedir l'entrada d'animals. Cas de confrontar amb un camí ramader, havia de mantenir un marge o entoixant prou ample per al pas dels ramats; si afrontava amb una partida agrícola, l'amplada del vial es preveia per al pas d'un carro o d'un parell de bous.

Un dels efectes derivats de la fixació dels límits amb unes estructures edificades perennes era que la xarxa viària es va fossilitzar perquè el traçat fos més complicat de modificar. Molt sovint, si ometem les gravades que resultaven d'una limitació natural (pas d'aigua), l'empedrat dels camins era una de les conseqüències d'aquest canvi. Com que el vial quedava delimitat entre uns murs, el seu traçat ja no es podia moure i, per tant, calia contrarestar els efectes de l'erosió. Aquest canvis en els vials venien donats per la transformació de la parcel·lació i el canvi d'ús de les partides reflectia una mutació en l'especialització de la zona que quedava reflectida en les estructures de pe-

dra seca associades al conreu majoritari que s'hi feia.

Aquestes normes, bona part de les quals es coneixen des d'època medieval, han anat modelant el paisatge. Ara bé, la magnitud dels canvis variava segons el moment i algunes zones han patit diverses fases de modificacions.

Els segles XVIII i XIX van aportar uns grans canvis. A la Massana, les parcel·les ampliades o artigades durant aquest període van afectar el 41 % de les finques i un 25 % de les parcel·les privades. A Andorra, del 1734 al 1900, la transformació va afectar el 30 % de les finques i un 23 % de les parcel·les. Val a dir que la documentació no cobreix la totalitat dels canvis. Si no requeria una autorització particular, la mutació no deixava necessàriament una traça escrita. Ara bé, en el cas del Madriu, l'arqueologia ha permès establir una cronologia relativa de les estructures de pedra seca. Contràriament al que hom podia pensar, bona part del patrimoni de pedra seca data, com molt aviat, del segle XVIII.

Sovint les terres atorgades pels comuns s'han assimilat amb les terres de qualitat mediocre allunyades dels pobles. Ara bé, cal tenir present que dos factors es conjuminaven. La desaparició dels millors sectors agrícoles del mercat comunal va ser consecutiva a l'increment del nombre de vendes i també hi va contribuir la requalificació de les terres agrícoles en prats (prop del 40 % del parcel·lari), que empenyia el conreu cap a les vessants i les obagues.

Aquestes ubicacions més marginals es documenten particularment a partir dels anys 1850-1860, quan la demanda agrícola va prendre el pas sobre la dels prats. Aleshores, les sol·licituds emanaven essencialment de les cases que ja no podien finançar les seves necessitats mitjançant els ingressos en diners. A partir del canvi de segle, a la inversa del que havia passat anteriorment, una part dels prats es va tornar a destinar al correu. Aquest mecanisme va ser facilitat per la tendència depressiva de la ramaderia i, també hi va contribuir el factor demogràfic: s'aprofitaven les terres alliberades per les famílies que havien abandonat les Valls.

El moviment migratori que portava els andorrans, sovint els fills cabalers, a implantar-se definitivament a l'exterior es documenten puntualment

abans del segle XIX. Alguns deixaven les Valls perquè després d'uns estudis (jurídics, eclesiàstics, medicina) es col·locaven en un ofici, un negoci o una congregació. D'altres, van ser empesos per la manca de recursos. Quan s'encadenaven males collites, guerres i tancaments de fronteres eren més nombrosos, però aquests moviments no sempre eren definitius i, en tot cas, les fases d'entancament o de reducció eren momentànies i la llarga tendència de creixement demogràfic no es va aturar.

Ara bé, una vegada passat el sostre assolit a mitjan segle XIX, el moviment es va invertir i, tal com va passar en la major part de les comarques rurals del Pirineu, la reducció demogràfica va ser constant i significativa. A diferència de l'Arieja, on l'existència d'unes petites ciutats i d'una incipient indústria (Saint Giron, Foix, Pàmies, Tarascó a partir del 1905) va poder absorbir una part de la població pagesa, a Andorra l'única sortida era cap l'estranger.

7.26. ELS ANDORRANS SENSE ANDORRA: LES MIGRACIONS DE LA MISÈRIA O DE MERCAT (CUBA I BESIERS)

Als segles XVIII i XIX va continuar la revolució de l'escriptura iniciada a l'edat mitjana, que es va accentuar a l'època moderna, marcada per la generalització de l'alfabetització. Cada cop van ser més els europeus que tenien accés directe als nous gèneres: diaris, diaris de viatges, escrits polítics... No obstant això, la premsa d'opinió andorrana va aparèixer molt tard, l'any 1917, a diferència d'altres països europeus, la qual cosa fa que els afers andorrans es tractessin o bé a la premsa estrangera o bé en el cercle de coneguts i oralment. Tanmateix, Andorra no va ser una pàgina en blanc. Va ser objecte d'una cinquantena d'obres de tota mena durant el segle XIX. Els mapes i els diaris de viatge es van multiplicar. El gènere històric va pintar el retrat d'una Andorra eterna, amb autors a la recerca del pintoresc, que trobaven en els vestigis vius dels Pirineus el conservatori del passat. Per a aquests autors, la Revolució Francesa no va trencar la cadena d'èpoques immemorials i Andorra hi apareix fantasiejada, caracteritzada pels seus orígens mítics, els seus costums immòbils i les seves institucions arcaïques.

Les publicacions polítiques es van multiplicar a

mesura que s'acostaven els anys cabdals per debatre sobre la pertinença d'Andorra —de vegades a França, de vegades a Espanya—, ja fos el 1820 arran del Congrès de Viena, el 1847-1848 quan a tot Europa va esclatar la primavera dels pobles, amb la crisi política del 1866, o al tombant de segle al voltant de la Qüestió d'Andorra. Les publicacions van seguir una cronologia política globalment simètrica entre els impresos en francès i en castellà i donaven fe d'una inscripció igualitària de les dues llengües a l'espai públic andorrà, però la principal característica d'aquest corpus de publicacions era l'absència d'autors andorrans, com si el debat fos dictat des de fora o que el culte al secret heretat del *Manual digest* constituís una camisa de força que extingís l'expressió d'opinions polítiques per part de la ciutadania andorrana. Altres produccions culturals van configurar la imatge dels andorrans allunyats de les Valls i dels seus debats polítics. Es van representar i publicar diverses obres musicals, manllevades del registre pastoral o del còmic, com l'òpera *Le Val d'Andorre* (1848) de Fromental Halévy, que va tenir 165 representacions a París i va donar a conèixer Andorra lluny de les Valls, al voltant d'una història d'amor a la fronteres de França. Van seguir altres obres que participaven d'aquesta idealització de les Valls sota trets bucòlics i ingenus.

La presència dels andorrans a les exposicions universals de finals de segle, en particular a París, també va contribuir al desenvolupament de la imatge d'Andorra a fora. També es van construir estereotips a les oficines ministerials franceses i espanyoles, a través dels seus «escrits grisos»: informes, correspondències que omplien els arxius dels ministeris. La construcció d'estereotips es basava en les nombroses peticions d'informació dels ministeris. Tant a París com a Madrid hi van arribar informes, documents, de vegades originals, que van servir de suport per a conèixer Andorra des de la distància. Hi apareix com un poder en negatiu, de petita mida, poc poblat, arcaic, lliurat als seus propis excessos o a les amenaces externes revolucionàries o carlines, franceses o espanyoles, que legitimava als ulls dels dirigents el manteniment d'una mena de protectorat o tutela de les Valls. Aquesta representació fins i tot va inspirar un ministre francès amb un projecte de colonització d'Andorra, sobre el model de la conquesta d'Algèria, suposadament per portar-hi progrés i civilització. Andorra també va aparèixer

com a moneda de canvi potencial, que pensaven bescanviar per Llúvia en el moment de la delimitació de la frontera pirinenca, com si les potències colonials poguessin redibuixar a voluntat les fronteres segons la seva bona voluntat, com a l'Àfrica colonitzada.

L'acollida de joves andorrans als instituts francesos de Tarba, Tolosa, Foix i fins i tot Saint-Cyr era part de la mateixa lògica de cooperació escolar per formar les futures elits a la francesa. De nou, les representacions d'Andorra van prendre una lògica i uns fonaments colonialistes.

La identitat andorrana a través d'aquests escrits es configurava des de l'exterior. Barrejava història, llengua, costums, institucions polítiques per fer una nació la vinculació de la qual es negociava amb algun dels dos països limítrofs. Però els andorrans, ho valoraven tant com els seus veïns? Fou un segle durant el qual el país va estar marcat per contínues crisis econòmiques i polítiques. La identitat era d'autoconsciència, de pertinença a un grup social concret. Però durant els anys de crisi, els andorrans van viure els efectes de les desigualtats econòmiques i socials que van empènyer part de la població a abandonar les Valls.

A partir dels anys 1840-1860, apareixen andorrans sense Andorra, migrants, abandonats a buscar feina i un futur lluny de les Valls. Les destinacions eren properes o llunyanes. Les sortides estaven lligades a les crisis internes i a les oportunitats que oferia l'expansió colonial. Així, hi havia una comunitat andorrana a Cuba, que apareix durant les crisis cubanes, quan els nacionals andorrans demanen la protecció del cònsol francès. Aquesta diàspora cubana requereix un estudi dirigit per entendre'n importància, ritme, actors, motius, condicions d'assentament i els seus vincles amb el país d'origen.

No gaire més coneguda, l'emigració al Rosselló, la destinada a les indústries barcelonines i la que va anar al Llenguadoc és un fenomen més antic, més massiu. A finals del segle XIX, Besiers s'anomenava l'autèntica Andorra, i atreïa famílies senceres que eren a l'atur per haver-se quedat sense terra. Aquesta emigració té els seus llocs de memòria a Andorra mateix, com la Casa Cristo a la Mosquera, però també reclama noves investigacions a les comarques d'acollida. No està escri-

ta, ni quantificada. Però hi ha algunes pistes. L'any 19096, al Capestanh —a les portes de la capital de la Biterroise—, es va registrar una petita colònia andorrana de trenta-set persones que constituïa el segon grup d'immigrants del cantó, molt per darrere dels espanyols, que formaven el 90 %. Aquests immigrants, homes o dones, treballaven la terra, sobretot la vinya, o com a pastors, o mossos a les granges. Aquests homes i dones es van casar i s'hi van establir. Així, François Cassany, nascut a Escaldes el 1817, es va establir a Lauran, on es va casar el 1858-1859 successivament amb dues germanes (la primera va morir de part). Altres exemples s'estan estudiant actualment per part un grup d'estudiants d'història de Besiers. El nombre d'aquests migrants andorrans és, en tot cas, prou gran per al naixement d'un diari destinat a aquesta diàspora. Els censos francesos dels anys 1851 a 1940 permeten una ponderació estadística fiable, actualment en estudi. Aquests documents identifiquen totes les persones que residien als municipis del Biterrois i la seva nacionalitat. Els espanyols, sovint andalusos, constituïen el primer grup d'immigrants, seguits pels italians, sovint del Piemont, i després dels andorrans. A Niça d'Ausseruna eren dotze l'any 1906 per 2.600 habitants, a Besiers eren centenars, com passava amb tots els municipis del seu voltant. Treballaven a la vinya, esdevenien paletes, de vegades ferrers o serrallers, o tenien la botiga de queviures o la fleca del poble. Els primers fills d'aquests emigrants van néixer de vegades a Andorra, i els següents ja al poble adoptiu. Aquests immigrants de les Valls estaven molt ben arrelats. A Creissa, a pocs quilòmetres de Besiers, François Bergés és avui una personalitat del poble: durant la Segona Guerra Mundial va marxar als maquis als 17 anys, va participar en múltiples accions contra els ocupants alemanys, després es va incorporar al segon batalló de marxa de l'Erau, aleshores a la novena divisió d'infanteria colonial. Després de la guerra, va estar molt implicat en la vida associativa, esportiva i política del poble. Esmentar-lo és recordar que els seus pares eren immigrants andorrans i el fill d'un immigrant va rebre condecoracions de les autoritats franceses que van honorar-ne la trajectòria i els compromisos. Aquestes biografies s'han de documentar, no només a Besiers, sinó també arreu on els andorrans han anat, com ara Barcelona, on les indústries són les que

van atreure homes i dones que lluiten per guanyar-se la vida fora de les Valls i que, com a Besiers, van publicar un diari per trobar-se i informar-se.

Edició i revisió estilística: Albert Villaró
Correcció dels textos: Quiasme Text

RELAT HISTÒRIC D'ANDORRA

2022

